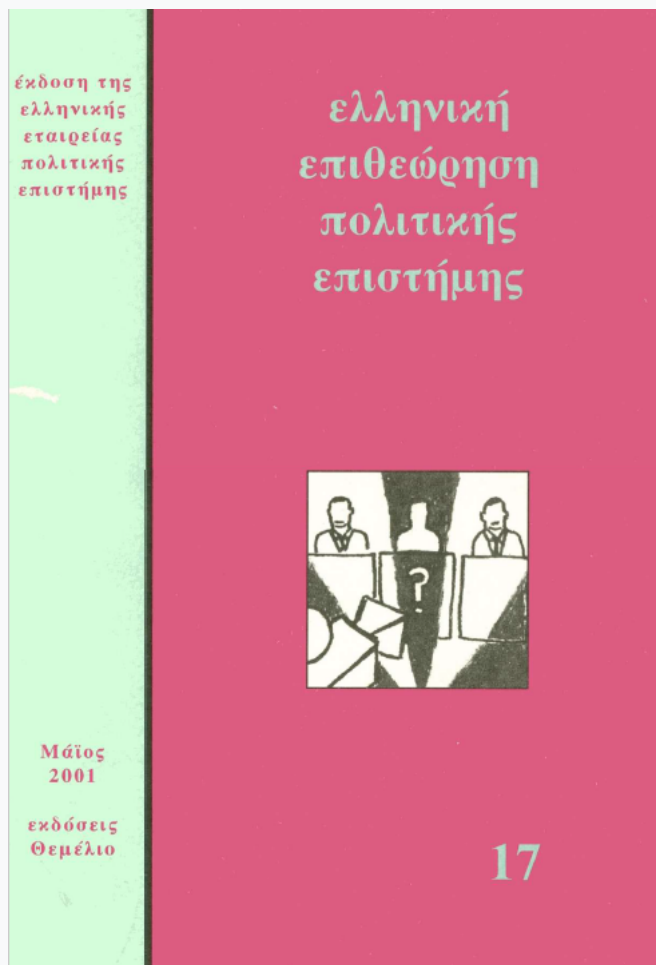

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 17 (2001)

Αφιέρωμα: Εκλογές 2000

Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000

Κώστας Ζαφειρόπουλος

doi: [10.12681/hpsa.15193](https://doi.org/10.12681/hpsa.15193)

Copyright © 2017, Κώστας Ζαφειρόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζαφειρόπουλος Κ. (2017). Ανάλυση και γεωγραφία των εκλογικών μετατοπίσεων 1996-2000. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 17, 7-41. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15193>

ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΙΚΩΝ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΩΝ 1996-2000

Οι εκλογικές μετατοπίσεις εκφράζονται με ακρίβεια με τη χρήση πινάκων ροών ψηφοφόρων, ανάμεσα σε διαδοχικές εκλογές. Οι πίνακες αυτοί δίνουν τη δυνατότητα να διακρίνουμε τον τρόπο της εκλογικής επιλογής των ψηφοφόρων και το βαθμό της απήχησης των κομμάτων. Στο άρθρο σχολιάζονται και ερμηνεύονται με λεπτομέρεια, οι ροές ψηφοφόρων για την εκλογική μεταβολή 1996-2000 και αναδεικνύονται όψεις της εκλογικής συμπεριφοράς. Εφαρμόζεται μια νέα για τα ελληνικά δεδομένα μέθοδος εκτίμησης επιμέρους πινάκων ροών για κάθε εκλογική περιφέρεια. Επιχειρείται η γεωγραφική ανάλυση των ροών των εκλογικών περιφερειών, η οποία αναδεικνύει την ύπαρξη γεωγραφικών σχηματισμών και συσχετίσεων των μετατοπίσεων με την προηγούμενη εκλογική επιρροή των κομμάτων. Γίνονται εμφανείς τύποι μετατοπίσεων που ποικίλουν ανάμεσα στα κόμματα και ανάμεσα στις εκλογικές περιφέρειες, τεκμηριώνοντας τον σημαντικό ρόλο που παίζει η γεωγραφική διάσταση στην ανάλυση της εκλογικής συμπεριφοράς.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο άρθρο γίνεται η ανάλυση των μετατοπίσεων 1996-2000 με τη χρήση πινάκων ροών ψηφοφόρων. Οι πίνακες αυτοί δηλώνουν σε επί τοις εκατό ποσοστά τη μερίδα των ψηφοφόρων που, ενώ στις εθνικές εκλογές του 1996 ψήφισαν το κόμμα Α, στις εκλογές του 2000 παραμένουν ψηφοφόροι του ίδιου κόμματος, καθώς και τη μερίδα εκείνη που αλλάζει την προτίμησή της προς κάποιο άλλο κόμμα. Εκφράζουν με ακρίβεια τις εκλογικές μεταβολές και δίνουν μια λεπτομερειακή εικόνα της απήχησης των κομμάτων και του τρόπου που προσέελκυσαν ή έχασαν ψηφοφόρους. Η αξία της

* Ο Κώστας Ζαφειρόπουλος διδάσκει στατιστική στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πίνακας ροών 1996-2000

1996 \ 2000	ΠΑΣΟΚ	Ν.Δ.	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΛΟΙΠΟΙ
ΠΑΣΟΚ	89,15	7,07	0,75	0,76	1,34	0,92
Ν.Δ.	4,53	94,48	0,34	0,18	0,14	0,33
ΚΚΕ	8,14	5,41	82,74	1,37	0,53	1,80
ΣΥΝ	33,58	8,85	5,03	48,30	2,31	1,91
ΔΗΚΚΙ	33,09	17,20	2,66	2,84	40,75	3,45
ΠΟΛΑΝ	32,54	51,99	2,05	3,27	3,17	6,97
ΛΟΙΠΟΙ	20,66	32,86	0,47	2,26	2,05	41,69

μελέτης τέτοιων πινάκων έχει γίνει διεθνώς αποδεκτή (Johnston, 1985), και η ανάλυσή τους σε βάθος θεωρείται ότι βοηθά στην κατασκευή μοντέλων εκλογικής συμπεριφοράς. Στην Ελλάδα δεν έχουν γίνει σε βάθος αναλύσεις με αποκλειστικό αντικείμενο τις ροές των ψηφοφόρων. Το άρθρο επιχειρεί προς αυτήν την κατεύθυνση. Παράλληλα παρουσιάζονται νέοι τρόποι ποσοτικής ανάλυσης των ροών που, σε συνδυασμό με μια γεωγραφική ανάλυση, αναδεικνύουν με λεπτομέρεια γεωγραφικούς σχηματισμούς και συσχετίσεις των εκλογικών μετατοπίσεων με την εκλογική δύναμη και απήχηση των κομμάτων.¹

Χρησιμοποιούμε τον πίνακα ροών που προέρχεται από έρευνα δημοσκοπήσης εξόδου² (exit poll) της 9ης Απριλίου 2000. Οι έρευνες εξόδου (exit polls) παράγουν πίνακες ροών των ψηφοφόρων (flows matrices) ανάμεσα σε διαδοχικές εκλογές. Ο πίνακας ροών 1996-2000 του συγκεκριμένου exit poll διορθώθηκε από τον συγγραφέα ως προς τα εκλογικά αποτελέσματα των εκλογών του 1996 και του 2000 (βλ. Πίνακα 1).

1. Το αποκλειστικό ενδιαφέρον της εργασίας είναι η μελέτη των ροών των ψηφοφόρων όπως αυτές καταγράφονται σε πίνακες ροών και δε γίνεται ιδιαίτερη ανάλυση αυτού καθαυτού του εκλογικού αποτελέσματος. Τούτο χρησιμοποιείται, όπως θα δείξουμε πιο κάτω, κύρια για τον υπολογισμό και την εκτίμηση των ροών.

2. Για την ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων χρησιμοποιούνται στοιχεία από την έρευνα του exit poll που έγινε από την Εταιρεία Ερευνών Γνώμης Opinion για το Mega Channel. Ο συγγραφέας θα ήθελε να ευχαριστήσει τον Ηλία Νικολακόπουλο για την ευγενική παραχώρηση αυτών των στοιχείων.

2. ΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΡΟΩΝ

Για να διακρίνουμε το βαθμό συσπείρωσης των ψηφοφόρων των κομμάτων καθώς και τις μετατοπίσεις τους από κόμμα σε κόμμα ανάμεσα στις εκλογές του 1996 και του 2000, χρησιμοποιούμε τον πίνακα ροών που περιγράφεται στον Πίνακα 1. Ο πίνακας είναι διορθωμένος (adjusted) τόσο ως προς τα εκλογικά αποτελέσματα του 1996 όσο και του 2000.³ Στον Πίνακα 2 περιγράφονται οι ροές (flows) υπολογισμένες ως πραγματικά ποσοστά ψηφοφόρων που μετακινήθηκαν από το ένα κόμμα προς το άλλο, δηλαδή επί του συνόλου των έγκυρων ψήφων.⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Πίνακας ροών υπολογισμένος επί του συνόλου των έγκυρων ψήφων

	ΠΑΣΟΚ	Ν.Δ.	ΚΚΕ	ΣΥΝ	ΔΗΚΚΙ	ΛΟΙΠΟΙ	Άθροισμα (1)
ΠΑΣΟΚ	37,00	2,93	0,31	0,32	0,56	0,38	41,50
Ν.Δ.	1,73	36,00	0,13	0,07	0,05	0,13	38,11
ΚΚΕ	0,46	0,30	4,63	0,08	0,03	0,10	5,60
ΣΥΝ	1,71	0,45	0,26	2,46	0,12	0,10	5,10
ΔΗΚΚΙ	1,46	0,76	0,12	0,12	1,79	0,15	4,40
ΠΟΛΑΝ	0,94	1,51	0,06	0,09	0,09	0,20	2,89
ΛΟΙΠΟΙ	0,50	0,79	0,01	0,05	0,05	1,00	2,40
Άθροισμα (2)	43,80	42,74	5,52	3,19	2,69	2,06	100,00

(1) Άθροισμα δύναμης των κομμάτων στις εκλογές 1996.

(2) Άθροισμα δύναμης των κομμάτων στις εκλογές 2000.

Ο πίνακας των ροών φανερώνει χονδρικά δύο χαρακτηριστικά:

- 1) Την υψηλή συσπείρωση των ψηφοφόρων που παρατηρείται για τα δύο μεγαλύτερα κόμματα και σε μικρότερο βαθμό για το ΚΚΕ.
- 2) Τις ιδιαίτερα χαμηλές συσπειρώσεις των μικρών κομμάτων, με ιδιαίτερα υψηλές φυγόκεντρες και διαφοροποιημένες ροές.

3. Θεωρούμε τον διορθωμένο πίνακα ροών ακριβή και αξιόπιστο, αφού και από επιπλέον ανάλυση επιλεγμένων εκλογικών τμημάτων της χώρας, μας δόθηκε η δυνατότητα να εκτιμήσουμε πίνακα ροών στα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα, με βάση τη μέθοδο γραμμικής παλινδρόμησης. Ο εκτιμώμενος πίνακας με τη μέθοδο παλινδρόμησης ελάχιστα διαφέρει από τον διορθωμένο πίνακα του exit poll.

4. Για μια ανάλυση των εκλογών του 2000 και των μετατοπίσεων των ψηφοφόρων, βλ. και Marantzidis - Zafiroopoulos (2000).

α. ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ.

Ο βαθμός συσπείρωσης των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ προσεγγίζει το 90%, ενώ των ψηφοφόρων της Νέας Δημοκρατίας το 95%. Χάρη στην σύγκριση αναφέρουμε ότι οι συσπειρώσεις αυτές είναι συγκρίσιμες και σε πολλές περιπτώσεις μεγαλύτερες από αντίστοιχες συσπειρώσεις των δύο κομμάτων σε παλαιότερες εκλογικές μεταβολές. Γίνεται σαφές ότι τα δύο κόμματα επέτυχαν να διατηρήσουν ένα σημαντικό πυρήνα της ήδη υπάρχουσας από το 1996 βάσης ψηφοφόρων. Στις εκλογές του 2000 είναι η δεύτερη φορά, μετά τις εκλογές του 1996, που το ΠΑΣΟΚ ξαναπαίρνει την εξουσία, επιτυγχάνοντας ωστόσο χαμηλότερη συσπείρωση των ψηφοφόρων του σε σχέση με τη Ν.Δ. Η συσπείρωση αυτή, επειδή είναι υψηλότερη από αυτή του 1996, συνευθύνεται για το μεγαλύτερο ποσοστό του ΠΑΣΟΚ σε σχέση με αυτό των εκλογών του 1996. Στις παλαιότερες μετατοπίσεις, κατά την περίοδο 1985-2000, το κόμμα που κέρδιζε τις εκλογές επιτύχανε και το μεγαλύτερο βαθμό συσπείρωσης των ψηφοφόρων του. Μετά το 1996, παρατηρούμε μια διαφοροποίηση του τρόπου επιλογής των κομμάτων από τους ψηφοφόρους, που βασίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό στην έντονη μετατόπιση των ψηφοφόρων. Όταν οι μετακινούμενοι-ευμετάβλητοι αυτοί ψηφοφόροι τοποθετούνται σε μεγάλα ποσοστά προς κάποιο κόμμα, τότε αυτό αυξάνει το ποσοστό του και εγγίζει την εξουσία, παρά το γεγονός ότι η συσπείρωση των ψηφοφόρων σε αυτό το κόμμα μπορεί να εμφανίζεται μικρή ή μειωμένη.

Η συσπείρωση του ΚΚΕ, αν και φαίνεται υψηλή (82,74%), είναι ωστόσο πολύ χαμηλότερη από αυτή που είχε το κόμμα στις εκλογές του 1996, όπου επέτυχε, κατ' εκτίμηση, συσπείρωση της τάξης του 94% (Ζαφειρόπουλος - Χατζηπαντελής, 1999).

Επιστρέφοντας στην περίπτωση των δύο μεγάλων κομμάτων, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι υπάρχουν σημαντικές μετατοπίσεις ψηφοφόρων με αμφίδρομη κατεύθυνση ανάμεσά τους. Το 7% των ψηφοφόρων που στις εκλογές του 1996 είχε ψηφίσει το ΠΑΣΟΚ, τώρα ψηφίζει τη Ν.Δ. Σε καθαρό ποσοστό έγκυρων ψήφων αυτό ισοδυναμεί σε μετατόπιση περίπου 3% του εκλογικού σώματος (2,93%) – βλ. Πίνακα 2. Αυτή η απώλεια από το ΠΑΣΟΚ καλύπτεται σε ποσοστό πάνω από το ήμισυ από μετατοπίσεις των πρώην ψηφοφόρων της Ν.Δ. που μετακινούνται στις εκλογές του 2000 προς αυτό. Το ποσοστό των ψηφοφόρων που στις εκλογές του

1996 είχαν ψηφίσει Ν.Δ. και τώρα μετακινούνται προς το ΠΑΣΟΚ είναι 4,53%. Αυτό ισοδυναμεί σε μετατόπιση 1,73% του εκλογικού σώματος από τη Ν.Δ. προς το ΠΑΣΟΚ. Μια τόσο εκτενής μετατόπιση ψηφοφόρων ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα συμβαίνει επίσης για πρώτη φορά κατά την περίοδο 1985-2000, αν και οι μετατοπίσεις τέτοιου είδους σε μειωμένη ένταση δεν είναι άγνωστο φαινόμενο στις ελληνικές εκλογές. Ήδη μπορούν να δημιουργηθούν υπόνοιες για μια σημαντική μεταβλητότητα στις επιλογές των ψηφοφόρων. Αυτή τη μεταβλητότητα θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε αργότερα και με τη μελέτη των μετατοπίσεων των ψηφοφόρων των μικρότερων κομμάτων.

Το ΠΑΣΟΚ δεν κατάφερε να αποτρέψει τη διαρροή των ψηφοφόρων του, σε ένα αξιοσημείωτο ποσοστό, προς τη Ν.Δ. Αλλά, και από την άλλη, η Ν.Δ., παρά τη δυναμική της προεκλογική πορεία, δεν επέτυχε να ανακόψει την κίνηση των ψηφοφόρων της προς το ΠΑΣΟΚ. Αυτό όμως που είναι σημαντικό για τα δύο κόμματα είναι το γεγονός ότι σε γενικές γραμμές δεν παρατηρήθηκαν μετατοπίσεις ψηφοφόρων τους προς τα μικρά κόμματα. Οι μετατοπίσεις δηλαδή περιορίστηκαν σε αμφίδρομες ροές ανάμεσα στη Ν.Δ. και το ΠΑΣΟΚ. Έτσι για τη Ν.Δ., το 99% περίπου των ψηφοφόρων της (4,53 + 94,48%) περιορίστηκε ανάμεσα στο ΠΑΣΟΚ και τη Ν.Δ., ενώ για το ΠΑΣΟΚ, το 96% περίπου των ψηφοφόρων του (89,15 + 7,07%) περιορίστηκε ανάμεσα στο ΠΑΣΟΚ και τη Ν.Δ. αντίστοιχα. Αυτή η πόλωση που καταγράφεται με αυτόν τον τρόπο, συνηγορεί προς τον ισχυρισμό της ενίσχυσης του δικομματισμού, αφού τα μικρότερα κόμματα σχεδόν αποκλείονται ως επιλογές από το 80% περίπου του εκλογικού σώματος (η εκλογική δύναμη ΠΑΣΟΚ + Ν.Δ. στις εκλογές του 1996).

Παρατηρώντας στον Πίνακα 2 τα ποσοστά των ψηφοφόρων που μετακινήθηκαν από κόμμα σε κόμμα, βλέπουμε ότι το 37% του εκλογικού σώματος έμεινε πιστό στο ΠΑΣΟΚ ανάμεσα στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις. Παρόμοια το 36% του εκλογικού σώματος έμεινε πιστό στη Ν.Δ. Η υψηλότερη σχετική δύναμη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1996, που φανερώνει μια ισχυρή εκλογική παρουσία του κόμματος, και ο ικανοποιητικός βαθμός συσπείρωσης των ψηφοφόρων του, καθόρισαν έναν αρχικό βαθμό πρωτοπορίας του κόμματος απέναντι στη Ν.Δ. Η Ν.Δ., από την άλλη, επιτυγχάνοντας πολύ υψηλό βαθμό συσπείρωσης των ψηφοφόρων της του 1996, κατάφερε να εξασφαλίσει μια σημαντική εκλογική μάζα της τάξης

του 36%, που υπολείπεται παρ' όλα αυτά αυτή της συσπείρωσης του ΠΑΣΟΚ. Ήδη τα δύο ποσοστά συσπείρωσης απέχουν κατά μία ποσοστιαία μονάδα, καταγράφοντας έτσι από νωρίς τη διαφορά που χαρακτηρίζει και το τελικό εκλογικό αποτέλεσμα. Αυτή η μονάδα διαφοράς δεν πρόκειται να αναιρεθεί ακόμη και μετά τις εισροές ψηφοφόρων που παρατηρούνται, και θα διαμορφωθεί το τελικό ποσοστό 43,8% για το ΠΑΣΟΚ και 42,7% για τη Ν.Δ. Η απόσταση του ποσοστού συσπείρωσης του ΠΑΣΟΚ, 37%, απέχει από το τελικό τους εκλογικό αποτέλεσμα κατά 7 περίπου μονάδες. Αντίστοιχα κατά 7 περίπου μονάδες απέχει η συσπείρωση ψηφοφόρων της Ν.Δ. (36%) από το τελικό της εκλογικό ποσοστό, 42,74%. Και τα δύο μεγάλα κόμματα κατάφεραν να κινητοποιήσουν το ίδιο ποσοστό ψηφοφόρων, 7%, που στις εκλογές του 1996 ψήφισαν για κάποιο άλλο κόμμα, ενώ τώρα επιλέγει κάποιο από τα δύο μεγάλα κόμματα. Συνοπτικά θα λέγαμε ότι στις εκλογές του 2000, η Ν.Δ. επέτυχε μια εξαιρετικά υψηλή συσπείρωση των ψηφοφόρων της του 1996, συλλέγοντας το 36% των έγκυρων ψηφοδελτίων από προηγούμενους ψηφοφόρους της. Κατάφερε ακόμη να δημιουργήσει εισροές ψηφοφόρων από άλλα κόμματα που φτάνουν στο 7% του εκλογικού σώματος (Πίνακας 2). Η μόνη της δυνατότητα, προκειμένου να είναι το πρώτο σε ψήφους κόμμα, θα ήταν η δημιουργία υψηλότερων εισροών από άλλα κόμματα. Το ΠΑΣΟΚ επέτυχε την υψηλή συσπείρωση των ψηφοφόρων του που, αν και όχι τόσο υψηλή όσο της Ν.Δ., προσέγγισε το 90% των ψηφοφόρων του του 1996 (Πίνακας 1) και την ίδια εισροή ψηφοφόρων που το 1996 ψήφισαν άλλα κόμματα, εισροή που ισούται με το 7% (Πίνακας 2). Η αριθμητική υπεροχή του ΠΑΣΟΚ προέρχεται, όπως παρατηρούμε, από τα ποσοστά των μετακινούμενων ψηφοφόρων και από την «προηγούμενη δύναμή» του. Με τον όρο αυτό αναφερόμαστε στην εκλογική του βάση στις εκλογές του 1996 που, καθώς ήταν υψηλή (41,5%) σε σχέση με αυτή της Ν.Δ. (38,11%), δημιουργεί μια σημαντική δεξαμενή άντλησης ψήφων για τις επόμενες εκλογές, μια δεξαμενή που αποτελείται από πιθανώς πιστούς και σταθερούς ψηφοφόρους.

β. Τα υπόλοιπα κόμματα

Η εκλογική απήχηση των υπόλοιπων κομμάτων, όπως εκφράζεται με τα ποσοστά των εκλογικών δυνάμεών τους, παρουσιάζεται

στην τελευταία γραμμή τού Πίνακα 2. Στις εκλογές 2000 τα υπόλοιπα κόμματα επέτυχαν σημαντικά μικρότερες εκλογικές δυνάμεις σε σχέση με παλαιότερες εκλογές. Στον Πίνακα 1 μπορούμε να δούμε ότι, με εξαίρεση το ΚΚΕ, το οποίο επιτυγχάνει μια σημαντική αλλά όχι απόλυτη συσπείρωση, τα υπόλοιπα κόμματα χάνουν τους ψηφοφόρους του 1996 σε ποσοστά μεγαλύτερα από 40% και τους διοχετεύουν προς τα δύο μεγαλύτερα κόμματα με διάφορους τρόπους. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στις εκλογές του 1996 οι συσπειρώσεις για το ΚΚΕ ήταν 93,7%, και για τον ΣΥΝ 84,52% (Ζαφειρόπουλος - Χατζηπαντελής, 1999). Στις πρόσφατες εκλογές είναι ολική η εξασθένηση-αποδόμηση των μικρών κομμάτων. Όλα τα κόμματα έχουν μικρές συσπειρώσεις ψηφοφόρων και οι εκροές δεν κατευθύνονται σε άλλα μικρά κόμματα, αλλά κύρια προς τα δύο μεγαλύτερα κόμματα. Το ΚΚΕ συσπειρώνει το 82,74% των ψηφοφόρων του, του 1996. Το 8,14% των προηγούμενων ψηφοφόρων του κατευθύνεται προς το ΠΑΣΟΚ, ενώ το 5,41% προς τη Ν.Δ. Λιγότεροι από τους μισούς ψηφοφόρους του ΣΥΝ 1996 παραμένουν συσπειρωμένοι στις εκλογές του 2000. Το ένα τρίτο του συνόλου των ψηφοφόρων τού ΣΥΝ τού 1996 ψηφίζει τώρα ΠΑΣΟΚ, το 8,85% τη Ν.Δ., ενώ το 5,03% το ΚΚΕ και το 2,31% το ΔΗΚΚΙ (Πίνακας 1). Παρ' όλη την απώλεια ψήφων προς τα άλλα κόμματα, ο ΣΥΝ καταφέρνει να συγκεντρώσει, εντέλει, το ποσοστό 3,19%, που οριακά τού επιτρέπει να μπει στη Βουλή. Αν για τον ΣΥΝ είναι ενδιαφέρουσες οι μετατοπίσεις των ψηφοφόρων του, για το ΔΗΚΚΙ και την ΠΟΛΑΝ είναι εντυπωσιακές.

Ενώ το ΔΗΚΚΙ έχει μια σαφή σοσιαλιστική-λαϊκιστική ταυτότητα, μόλις το 40,75% των ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ παραμένει πιστό στο κόμμα και στις εκλογές του 2000, και το 33,09% ψηφίζει ΠΑΣΟΚ ενώ το σημαντικό ποσοστό 17,2% ψηφίζει τη Ν.Δ. (Πίνακας 1). Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η εκροή του ενός τρίτου των ψηφοφόρων του 1996 (33,09%) προς το ΠΑΣΟΚ είναι η κίνηση παλαιών ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ στην προσπάθειά τους να ενισχύσουν το κόμμα που κινδυνεύει να χάσει την εξουσία. Για τον ακριβώς αντίθετο ίσως λόγο, προς την ενίσχυση του ισχυρότερου αντιπάλου του ΠΑΣΟΚ, το 17,2% κατευθύνεται προς τη Ν.Δ. Έτσι το ΔΗΚΚΙ αποδυναμωμένο στις εκλογές τού 2000 δεν καταφέρνει να εκλεγεί με ένα ποσοστό 2,69%.

Για την ΠΟΛΑΝ, παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι, ενώ υπήρξε στήριξη από την ηγεσία της προς το κόμμα της αξιωματικής αντιπολί-

τευσης, μόλις το 51,99% των ψηφοφόρων της στις εκλογές τού 1996 πειθάρχησε (Πίνακας 1). Αντίθετα, είναι σημαντικό ότι το 32,54% των ψηφοφόρων συγκαταλέγεται στους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ των εκλογών τού 2000.

Μέσα από τις εκροές των μικρών κομμάτων προς τα μεγαλύτερα κόμματα και ακόμη τις ίσως παράδοξες τοποθετήσεις τους –βλ. τοποθετήσεις παλιών ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ στη Ν.Δ. και παλιών ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ στο ΠΑΣΟΚ– δημιουργούνται συνολικά ισοδύναμες μετατοπίσεις ψηφοφόρων προς τα δύο μεγάλα κόμματα, που αριθμητικά ισοδυναμούν και ισούνται με το 7% των έγκυρων ψήφων (βλ. και Πίνακα 2). Η συνολική εικόνα που διαμορφώνεται παρουσιάζει ένα ισχυρό δικομματικό χαρακτήρα του εκλογικού-πολιτικού συστήματος, δύο μεγάλα κόμματα με ανάλογου βαθμού απηγήσεις στον εκλογικό πληθυσμό και ισοδύναμες πρακτικές και στρατηγικές, που επωφελούνται με ανάλογους τρόπους από την αποδόμηση των μικρότερων κομμάτων. Το άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι δε διαμορφώνεται μια σαφής και ξεκάθαρη «γραμμή» των ψηφοφόρων των μικρών κομμάτων. Αντίθετα, σε συγκρίσιμα ποσοστά διαμορφώνονται φυγόκεντρες τάσεις προς τα δύο μεγάλα κόμματα, με ασαφείς κατευθύνσεις. Το τελευταίο μάς συνοψίζει την εικόνα της ενίσχυσης του δικομματικού συστήματος, αλλά ως συστήματος, ως δίδυμοι κομμάτων που ανταγωνίζονται για την εξουσία ενώ προσπορίζονται τις εισροές από όλα τα μικρότερα κόμματα.

Στα παρακάτω επιχειρούμε μια σε βάθος ανάλυση των μετατοπίσεων, περιγράφοντας αυτές σε κάθε εκλογική περιφέρεια, και κάνοντας μια γεωγραφική ανάλυση. Το κύριο ενδιαφέρον εντοπίζεται στην ανάλυση των ροών που καταγράφονται σε πίνακες μετατοπίσεων, γιατί μας δίνουν τη δυνατότητα να ανιχνεύσουμε τους τρόπους με τους οποίους οι ψηφοφόροι διαμορφώνουν τις εκλογικές στρατηγικές και αποφάσεις, να εντοπίσουμε το βαθμό απήχησης των κομμάτων και να τον συνδέσουμε με τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά των εκλογικών περιφερειών.

3. ΤΟ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Για να γίνει μια σε βάθος ανάλυση των μετατοπίσεων, χρειαζόμαστε επί πλέον πληροφορίες. Χρειαζόμαστε δηλαδή τις επί μέρους

μετατοπίσεις που παρατηρούνται σε κάθε μία από τις 56 εκλογικές περιφέρειες. Οι έρευνες δημοσκοπήσης στις οποίες συγκαταλέγονται και τα exit polls είναι ικανοποιητικές και δίνουν ασφαλή συμπεράσματα σε ένα μακροσκοπικό επίπεδο, δηλαδή σε ό,τι αφορά το σύνολο της χώρας. Παράγουν έναν πίνακα ρωών για το σύνολο της επικράτειας, αλλά δεν είναι επαρκείς για να υπολογιστούν πίνακες ρωών σε κάθε μια εκλογική περιφέρεια, μια που κάτι τέτοιο θα απαιτούσε ένα ιδιαίτερα μεγάλο δείγμα, κατανεμημένο σε ικανά μεγέθη σε κάθε περιφέρεια της χώρας. Αν λοιπόν ο ερευνητής χρειάζεται αυτούς τους επιμέρους πίνακες, θα πρέπει να χρησιμοποιήσει στατιστικές εκτιμήσεις τους, που βασίζονται τόσο στον γενικό πίνακα ρωών όσο και στα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα του 1996 και του 2000 για κάθε εκλογική περιφέρεια. Οι στατιστικές εκτιμήσεις παράγουν επιμέρους πίνακες, οι οποίοι έχουν την ιδιότητα να προσαρμόζονται τόσο στα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα της κάθε εκλογικής περιφέρειας όσο και να «αθροίζουν» στον συνολικό πίνακα ρωών που είναι διαθέσιμος από τη δημοσκόπηση. Μια προσέγγιση που δίνει πολύ καλά αποτελέσματα είναι η μέθοδος της μέγιστης πιθανοφάνειας (maximum likelihood method – Johnston, 1985). Η μέθοδος έχει εφαρμοστεί πολλές φορές με επιτυχία στις βρετανικές εκλογές και έχει αξιολογηθεί θετικά σε διάφορα άρθρα.⁵

Στο άρθρο αυτό υπολογίζουμε, για πρώτη φορά για τα ελληνικά εκλογικά αποτελέσματα, τους 56 πίνακες ρωών με αυτήν τη μέθοδο. Έχουμε λοιπόν αναλυτικά στοιχεία μετατοπίσεων ψηφοφόρων για κάθε μία εκλογική περιφέρεια. Με βάση αυτά τα αναλυτικά στοιχεία είμαστε σε θέση να μελετήσουμε σε βάθος τον τρόπο μετατόπισης των ψηφοφόρων. Η ανάλυση που ακολουθεί αναφέρεται σε αυτές τις επιμέρους μετατοπίσεις.

5. Οι Johnston και Hey (1982), ο Johnston (1985), και οι Johnston και Pattie (1991) χρησιμοποιούν τη μέθοδο της μέγιστης πιθανοφάνειας για την εκτίμηση τέτοιων πινάκων στις εκλογικές περιφέρειες, αν αρχικά είναι δεδομένος ένας γενικός πίνακας ρωών για ολόκληρη την επικράτεια, που έχει εκτιμηθεί από δημοσκόπηση. Η μέθοδος της μέγιστης πιθανοφάνειας αξιολογήθηκε με πολύ καλά αποτελέσματα (Berg, 1988).

4. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΡΟΩΝ

Ο πίνακας των ροών παρουσιάζει 42 μετατοπίσεις ψηφοφόρων, 42 ροές που σχηματίζονται ανάμεσα σε 7 κόμματα των εκλογών του 1996 και 6 κόμματα των εκλογών του 2000. Για τη μελέτη μας έχουν επιλεγεί οι 13 που θεωρήσαμε ως τις πλέον σημαντικές και για τις οποίες έχει επισημανθεί η σημασία και το ενδιαφέρον τους στο πρώτο τμήμα του παρόντος άρθρου. Επιλέξαμε τις μετακινήσεις: ΠΑΣΟΚ>ΠΑΣΟΚ (ΠΠ), Ν.Δ.>Ν.Δ. (ΝΝ), ΚΚΕ>ΚΚΕ (ΚΚ), ΣΥΝ>ΣΥΝ (ΣΣ), ΔΗΚΚΙ>ΔΗΚΚΙ (ΔΔ), ΠΑΣΟΚ>Ν.Δ. (ΠΝ), Ν.Δ.>ΠΑΣΟΚ (ΝΠ), ΣΥΝ>ΠΑΣΟΚ (ΣΠ), ΣΥΝ>Ν.Δ. (ΣΝ), ΔΗΚΚΙ>ΠΑΣΟΚ (ΔΠ), ΔΗΚΚΙ>Ν.Δ. (ΔΝ), ΠΟΛΑΝ>Ν.Δ. (ΠΟΛΝ), ΠΟΛΑΝ>ΠΑΣΟΚ (ΠΟΛΠ).

α. Χαρτογράφηση των ροών

Η ανάλυση και παρουσίαση του συνόλου για όλες τις ροές γίνεται με την κατασκευή ενός χάρτη και ενός ιστογράμματος συχνοτήτων για κάθε επιμέρους ροή. Οι 56 τιμές της κάθε ροής, μία για κάθε εκλογική περιφέρεια, παριστάνονται έτσι σε γραφικές παραστάσεις, οι οποίες ανάλογα με το σχήμα τους επιτρέπουν την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις γεωγραφικές διαφοροποιήσεις της εκλογικής συμπεριφοράς (Gudgin - Taylor, 1979· Johnston, 1985). Η ερμηνεία του χάρτη είναι προφανής, ενώ το ιστόγραμμα μας παρουσιάζει πώς διαμορφώθηκαν οι ροές. Αν το ιστόγραμμα εμφανίζεται με μια συμμετρική κωδωνοειδή μορφή (bell shaped), τότε μπορούμε να πούμε ότι το σύνολο των εκλογικών περιφερειών παρουσιάζει έναν κύριο όγκο κοντινών και παρόμοιων ροών, ενώ υπάρχουν λίγες εκλογικές περιφέρειες με ροές μικρότερες ή ροές μεγαλύτερες, που σχηματίζουν και τις δύο «ουρές», δεξιά και αριστερή του κεντρικού σχήματος. Αυτές οι περιφέρειες μπορούν να εντοπιστούν με τη βοήθεια του χάρτη και να σχολιαστούν. Αν το ιστόγραμμα παρουσιάζει έντονη συγκέντρωση προς το ένα του άκρο ή και προς τα δύο άκρα του, τότε δηλώνει ότι διαμορφώνονται μεγάλες διαφοροποιήσεις των ροών ανά εκλογική περιφέρεια. Αν, για παράδειγμα, το σχήμα εμφανίζει μια υψηλή συγκέντρωση στο δεξιό άκρο και παράλληλα μια «ουρά» στο αριστερό, τότε οι περισσότερες περιφέρειες (που εντοπίζονται στην έντονη συγκέντρωση), έχουν υψηλές τιμές ροών και απομένουν ελάχιστες που διαφοροποιούνται και παρουσιάζουν μικρές τιμές. Αυτές εντοπίζονται και

σχολιάζονται. Στο Παράρτημα, παρουσιάζονται οι χάρτες και τα ιστογράμματα των δεκατριών ροών που μελετάμε.

Σχολιάζουμε αναλυτικά τις ροές ΠΑΣΟΚ->ΠΑΣΟΚ (ΠΠ), Ν.Δ.->Ν.Δ. (ΝΝ), ΠΑΣΟΚ->Ν.Δ. (ΠΝ), Ν.Δ.->ΠΑΣΟΚ (ΝΠ), (ΣΥΝ + ΔΗΚΚΙ)->ΠΑΣΟΚ (ΣΔΠ), (ΣΥΝ + ΔΗΚΚΙ)->Ν.Δ. (ΣΔΝ). Οι δύο τελευταίες ροές εκφράζουν τη συνολική μετατόπιση των προηγούμενων ψηφοφόρων του ΣΥΝ και του ΔΗΚΚΙ προς το ΠΑΣΟΚ και τη Ν.Δ. αντίστοιχα. Συνοψίζουν τη γενική μετατόπιση ψηφοφόρων όμορων κομματικών χώρων προς τα δύο μεγάλα κόμματα.

ΣΧΗΜΑ 1 ΠΑΣΟΚ->ΠΑΣΟΚ (ΠΠ). Οι συσπειρώσεις του ΠΑΣΟΚ ανά εκλογική περιφέρεια κατανέμονται στο διάστημα 75,52% έως 98,93%, καταγράφοντας έτσι ένα άνοιγμα ψαλίδας που υπερβαίνει τις 20 ποσοστιαίες μονάδες. Κάτω από το φράγμα του 80% βρίσκονται οι περιφέρειες Α' Αθηνών (75,52%) και Μεσσηνίας (79,59%), που εμφανίζουν τις συσπειρώσεις μικρότερης ισχύος. Στον αντίποδα, με υψηλότερες συσπειρώσεις εμφανίζονται η Χίος (95,71%), η Ευρυτανία (95,93%), η Β' Αθηνών (97,6%), που, λόγω του μεγάλου μεγέθους εκλεκτορικού της σώματος, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αποτέλεσε έναν σημαντικό τροφοδοτή ψήφων για το ΠΑΣΟΚ. Τέλος, η περιφέρεια Ξάνθης, που εμφανίζει την υψηλότερη συσπείρωση (98,93%).

Από το Διάγραμμα 1, μπορούμε να δούμε ότι τα διαφορετικά μεγέθη της συσπείρωσης του ΠΑΣΟΚ κατανέμονται σε ευδιάκριτους γεωγραφικούς σχηματισμούς. Οι χαμηλότερες τιμές της καταγράφονται στους χώρους: Κεντρική Ελλάδα, Λάρισα, Εύβοια, Κυκλάδες, Λέσβο και Σέρρες. Μεσαίου μεγέθους συσπειρώσεις καταγράφουν οι περιφέρειες της Πελοποννήσου (εκτός της Μεσσηνίας) και τα Δωδεκάνησα. Στην Κρήτη και στη Βόρεια-Δυτική Ελλάδα καταγράφονται μεσαίου και υψηλού μεγέθους συσπειρώσεις, ενώ ιδιαίτερα υψηλές καταγράφονται στη Θράκη.

Η κατανομή των συσπειρώσεων στο ιστόγραμμα παρουσιάζει μια κανονικότητα και συμμετρία, αλλά παράλληλα μια εντονότερη συγκέντρωση προς το δεξιό άκρο (που μάλλον περιγράφει τον κορμό των μετατοπίσεων), και το σχηματισμό μιας ελαφριάς ουράς στα Αριστερά. Εκεί καταγράφονται οι εκλογικές περιφέρειες της Α' Αθηνών, της Μεσσηνίας και της Λάρισας. Αυτές δείχνουν να αποκλίνουν από τις υπόλοιπες.

ΣΧΗΜΑ 2 Ν.Δ.->Ν.Δ. (ΝΝ). Πρώτη σημαντική παρατήρηση πάνω στον χάρτη του Διαγράμματος 2 είναι ότι γίνεται φανερή η ύπαρξη μιας διάστασης Βορρά-Νότου αναφορικά με το βαθμό συσπείρωσης των ψηφοφόρων της Ν.Δ. Υψηλότερες τιμές στο Βορρά και χαμηλές τιμές στις νότιες εκλογικές περιφέρειες διαφοροποιούν σε κάποιο βαθμό την παρ' όλα αυτά γενικά υψηλότερη συσπείρωση των ψηφοφόρων της Ν.Δ. Η συσπείρωση της Ν.Δ. είναι συνολικά πολύ υψηλή και γι' αυτό το λόγο η επιπλέον γεωγραφική ανάλυση απλώς τονίζει μικρές διαφοροποιήσεις που αναδεικνύουν τελικά περιοχές που είναι προπύργια της Δεξιάς. Η συσπείρωση παίρνει τιμές πάνω από 85% σε όλες τις εκλογικές περιφέρειες και παρουσιάζει ένα εύρος 15 ποσοστιαίων μονάδων, αγγίζοντας τη μέγιστη εκτιμώμενη τιμή 100%.

Κάτω από το φράγμα του 90% βρίσκονται οι περιφέρειες: Ηρακλείου (85,5%), Β' Αθηνών (85,88%), Χανίων (89,82%), Ξάνθης (89,98%). Από την άλλη, οι υψηλότερες συσπειρώσεις, με τιμές πάνω από 98%, για τη Ν.Δ. παρατηρήθηκαν στις περιφέρειες Πιερίας, Χαλκιδικής, Πέλλας, Κεφαλληνίας, Β' Πειραιά, Α' Πειραιά, Ζακύνθου, Ημαθίας, Θεσπρωτίας, Φλώρινας, Καστοριάς, Κιλκίς, Λευκάδας, Γρεβενών (99,32%) και Α' Αθηνών (100%).

Με δεδομένο ότι η Βόρεια Ελλάδα, και ιδιαίτερα η Δυτική Μακεδονία, παρουσιάζει υψηλότερες συσπειρώσεις της Ν.Δ., αλλά παράλληλα όπως είδαμε, παρουσιάζει και σημαντικές συσπειρώσεις του ΠΑΣΟΚ (βλ. Διάγραμμα 1 και σχολιασμό στο προηγούμενο τμήμα), θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι παρατηρείται υψηλής έντασης πόλωση στις περιοχές αυτές. Αυτή εκφράζεται με υψηλή πειθαρχία και συσπείρωση των ψηφοφόρων προς τα κόμματα που ψήφισαν στις προηγούμενες εκλογές του 1996. Είναι μάλιστα εντονότερη για τις συγκεκριμένες εκλογές, οι οποίες συνοδεύτηκαν από έντονη αντιπαράθεση των δύο μεγαλύτερων κομμάτων σε διάφορα επίπεδα (Marantzidis - Zafiroopoulos, 2000).

ΣΧΗΜΑ 3 Ν.Δ.->ΠΑΣΟΚ (ΝΠ). Ο χάρτης παρουσιάζει ένα χαρακτηριστικό σχήμα τοποθέτησης των χαμηλών τιμών στη Βόρεια Ελλάδα και υψηλών τιμών στη Νότια. Έρχεται λοιπόν να συμπληρώσει το χάρτη των συσπειρώσεων της Ν.Δ. Η διάσταση Βορράς-Νότος αφορά λοιπόν τη συμπεριφορά των ψηφοφόρων της Ν.Δ. συνολικά. Στις εκλογικές περιφέρειες της Βόρειας Ελλάδας, η Ν.Δ. κατάφερε να κινητοποιήσει σε υψηλότερο βαθμό τους ψηφοφόρους της, ενι-

σχύνοντας τις συσπειρώσεις και αποκλείοντας τις διαρροές προς τον ισχυρό αντίπαλο, το ΠΑΣΟΚ.

Οι χαμηλότερες τιμές των ροών (αυτές ξεκινούν από την τιμή 0%) εμφανίζονται στις περιφέρειες της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας, την Α' και Β' Πειραιώς, και της Α' Αθηνών, ενώ οι αμέσως υψηλότερες καταγράφονται στη Δυτική Ελλάδα, την Ανατολική Μακεδονία και το Υπόλοιπο Αττικής. Η Α' Αθηνών εμφανίζει μηδενικές απώλειες της Ν.Δ. προς το ΠΑΣΟΚ, σημειώνοντας έτσι και τη μικρότερη εκτιμώμενη ροή. Αντίθετα η Κεντρική Ελλάδα, τα νησιά του Αιγαίου, η Πελοπόννησος και η Κρήτη σημειώνουν υψηλότερες απώλειες της Ν.Δ. με τιμές που κυμαίνονται από 4 έως 7% της εκλογικής δύναμης της Ν.Δ. τού 1996. Τις υψηλότερες απώλειες για το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης σημειώνουν οι περιφέρειες-προσπύργια του ΠΑΣΟΚ: Χανίων (8,63%), Ξάνθης (8,7%), Β' Αθηνών (10,3%) και Ηρακλείου (12,9%).

Πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε ότι και με βάση το σχετικό ισογράμμα, ο κύριος όγκος των ροών συσσωρεύεται στο αριστερό τμήμα, αφήνοντας μια δεξιά ουρά που σχηματίζεται από τέσσερις περιφέρειες, αυτές ακριβώς που περιγράψαμε προηγούμενα. Έτσι συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι οι απώλειες της Ν.Δ. προς το ΠΑΣΟΚ ήταν μικρές, με τιμές που στην πλειονότητα δεν ξεπέρασαν τις 7 μονάδες. Ακραίες απώλειες παρουσίασαν τέσσερις εκλογικές περιφέρειες, οι δύο πάνω από 8 μονάδες κι οι δύο πάνω από 10. Σε αντίθεση με τις ροές ΠΑΣΟΚ->Ν.Δ., που θα εξετάσουμε, οι απώλειες της Ν.Δ. προς το ΠΑΣΟΚ εμφανίζονται μικρές σε ένα μεγάλο μέρος τους.

ΣΧΗΜΑ 4 ΠΑΣΟΚ->Ν.Δ. (ΠΝ). Οι απώλειες ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ προς τη Ν.Δ. ξεκινούν από μία ελάχιστη τιμή 0,77% (περιφέρεια Ξάνθης) και φτάνουν στη μέγιστη τιμή 16,44% (περιφέρεια Μεσσηνίας), παρουσιάζοντας έτσι μια σημαντική διασπορά. Οι περιφέρειες της Θράκης, Σάμου, Χίου και της Β' Αθηνών, εμφανίζουν τις μικρότερες ροές ψηφοφόρων. Αυτό σε συνδυασμό με τις πολύ υψηλές συσπειρώσεις του ΠΑΣΟΚ, που ήδη καταγράψαμε, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι περιφέρειες αυτές παρουσιάζουν τις πιο συμπαγείς ομάδες ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ.

Τα νησιά του Ιονίου, οι περιφέρειες Ευρυτανίας, Β' Πειραιώς, Λασιθίου, Πρεβέζης, Δράμας, Θεσπρωτίας και Α' Πειραιώς, εμφανίζουν χαμηλές απώλειες ψηφοφόρων τού ΠΑΣΟΚ προς τη Ν.Δ.

Πολλές είναι οι περιφέρειες που σημειώνουν σημαντικά ποσοστά μετακίνησης προηγούμενων ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ προς τη Ν.Δ. Στις περισσότερες περιφέρειες καταγράφονται ροές άνω του 5%. Έτσι η Κεντρική Ελλάδα, η Βόρεια Πελοπόννησος, η Κρήτη (εκτός της περιφέρειας Λασιθίου), τα νησιά του Αιγαίου, συγκαταλέγονται σ' αυτήν την κατηγορία. Εκεί που οι διαρροές του ΠΑΣΟΚ προς τη Ν.Δ. ήταν εντονότερες, καταγράφοντας ροές άνω του 10%, είναι οι περιφέρειες Αιτωλοακαρνανίας, Κυκλάδων, Λακωνίας, Καρδίτσας, Λαρίσης, Φθιώτιδας, Σερρών, Μεσσηνίας.

ΣΧΗΜΑ 5 (ΣΥΝ+ΔΗΚΚΙ)->ΠΑΣΟΚ (ΣΔΠ). Οι συνολικές ροές τού ΣΥΝ και τού ΔΗΚΚΙ προς το ΠΑΣΟΚ είναι σημαντικά κυμαινόμενες. Οι απώλειες ψηφοφόρων προς το ΠΑΣΟΚ ξεκινούν με το ποσοστό 11,01% της συνολικής δύναμης των δύο κομμάτων, που καταγράφεται στη Β' Αθηνών, και κυμαίνονται μέχρι την τιμή 63,67% στην Α' Αθηνών. Το ευρύ αυτό φάσμα τιμών παίρνει τις μικρότερες τιμές του στις περιφέρειες της Δυτικής Μακεδονίας (Φλώρινας και Καστοριάς), στην Λευκάδα και τη Σάμο, καταγράφοντας τιμές κάτω του 30%. Οι περιφέρειες της Νότιας Πελοποννήσου και οι περιφέρειες της Κρήτης (πλην Ηρακλείου) εμφανίζουν μικρής έντασης απώλειες προς το ΠΑΣΟΚ. Αντίθετα μεγαλύτερες απώλειες σημειώνονται στην Κεντρική Ελλάδα και Θράκη. Μεγάλο μέρος αυτών των ροών οφείλεται στις υψηλές απώλειες που έχει εκεί ο ΣΥΝ προς το ΠΑΣΟΚ. Οι ροές προς το ΠΑΣΟΚ φτάνουν τις μεγαλύτερες τιμές τους στις περιφέρειες Εύβοιας (41,7%), Ηρακλείου (43,23%), Αιτωλοακαρνανίας (43,54%), Α' Θεσσαλονίκης (44,85%), Αχαΐας (45,95%), Α' Αθηνών (63,7%).

ΣΧΗΜΑ 6 (ΣΥΝ+ΔΗΚΚΙ)->Ν.Δ. (ΣΔΝ). Ψηφοφόροι που στις εκλογές τού 1996 ψήφισαν ΣΥΝ ή ΔΗΚΚΙ, στις εκλογές τού 2000 μετακινήθηκαν προς τη Ν.Δ. σε ποσοστά που κυμαίνονται από 0,58% έως 26,22% ανά εκλογική περιφέρεια. Σε σχέση με το προηγούμενο συνολικό ποσοστό των δύο κομμάτων, μικρότερες απώλειες καταγράφηκαν στις περιφέρειες Α' Αθηνών (όπου εμφανίζεται η σημαντικά μικρότερη σχεδόν μηδενική απώλεια 0,58%), Ροδόπης (5,23%), Β' Πειραιώς (5,13%), Α' Θεσσαλονίκης (5,5%), Υπολοίπου Αττικής (5,15%) και Α' Πειραιώς (6,66%).

Τιμές άνω του 20% επί της προηγούμενης δύναμης καταγράφονται στις περιφέρειες Φλώρινας (20,7%), Καστοριάς (20,93%),

Γρεβενών (22,21%), Ευρυτανίας (25,48%), ενώ η μέγιστη τιμή εμφανίζεται στην Β' Αθηνών (26,22%). Σχηματικά διαγράφεται ένας κατακόρυφος άξονας που περιλαμβάνει τις περιφέρειες της Μακεδονίας και της Κεντρικής Ελλάδας, ξεκινώντας με υψηλές τιμές από την περιφέρεια Καστοριάς, συνεχίζοντας με την περιφέρεια Γρεβενών και νοτιότερα με τις περιφέρειες της Θεσσαλίας, της Στερεάς Ελλάδας (Φωκίδα και Φθιώτιδα), την Β' Αθηνών και καταλήγει στις περιφέρειες της Κεντρικής και Νότιας Πελοποννήσου. Σε όλες αυτές τις περιφέρειες καταγράφονται υψηλές τιμές συνολικές των ΣΥΝ και ΔΗΚΚΙ προς τη Ν.Δ.

Αντίθετα, η Ανατολική Μακεδονία και η Θράκη, η Βόρεια Πελοπόννησος, τα νησιά του Αιγαίου και η Κρήτη εμφανίζουν μικρότερες απώλειες.

β. Διασπορά των μετατοπίσεων

Ήδη από τα παραπάνω, πρόδηλο είναι ότι δεν υπάρχει ομοιομορφία στη διαμόρφωση των ροών ανάμεσα στις εκλογικές περιφέρειες. Με διαφορετικό τρόπο για κάθε μετατόπιση ψηφοφόρων, υπάρχει μια διασπορά των ροών στις εκλογικές περιφέρειες. Ποιες όμως είναι οι μετατοπίσεις που εμφανίζουν τη μεγαλύτερη σταθερότητα ή αλλιώς τη μικρότερη μεταβλητότητα; Με άλλα λόγια, σε ποιες μετατοπίσεις τους οι ψηφοφόροι έχουν παρόμοια συμπεριφορά σε ολόκληρη τη χώρα; Ένα μέτρο διασποράς που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να απαντηθεί η ερώτηση είναι η τυπική απόκλιση των ροών (Πίνακας 3). Το μέτρο αυτό δεν είναι επαρκές για να απαντήσουμε, γιατί δε συνυπολογίζει το μέγεθος των ροών. Είναι φανερό ότι άλλο πράγμα σημαίνει η τυπική απόκλιση που είναι ίση με 5% για τη ροή ΣΣ που έχει μέσο όρο 46,92%, και άλλο πράγμα σημαίνει η τυπική απόκλιση ίση με 5% για τη ροή ΠΠ που έχει μέσο όρο 89,68% (Πίνακας 3). Για να είναι δυνατή η σύγκριση της μεταβλητότητας μεταξύ ροών, χρησιμοποιούμε το συντελεστή μεταβλητότητας που υπολογίζεται αν διαιρέσουμε την τυπική απόκλιση διά του μέσου όρου για κάθε ροή. Με τον τρόπο αυτό διορθώνεται κάθε ροή, γίνεται ανεξάρτητη από την κεντρική της τάση, και φαίνεται μόνο ο βαθμός της διασποράς της. Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται ταξινομημένοι κατά μέγεθος οι συντελεστές μεταβλητότητας των ροών που εξετάζουμε.

Γενική παρατήρηση είναι ότι τις πρώτες θέσεις καταλαμβάνουν

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Μεταβλητότητα των ροών

	Συντελεστής μεταβλητότητας	Μέσος όρος	Τυπική απόκλιση
NN	0,03	95,32	3,18
ΠΠ	0,05	89,68	4,24
ΚΚ	0,09	82,44	7,06
ΣΣ	0,12	46,92	5,72
ΔΔ	0,19	42,30	8,14
ΠΟΛΝ	0,23	54,82	12,47
ΣΠ	0,24	32,87	7,84
ΔΝ	0,37	16,81	6,30
ΔΠ	0,39	30,22	11,91
ΣΝ	0,41	9,47	3,87
ΠΝ	0,42	7,19	3,01
ΠΟΛΠ	0,47	28,05	13,23
ΝΠ	0,69	3,93	2,70

οι ροές που εκφράζουν τη συσπείρωση των κομμάτων. Εκεί οι ψηφοφόροι παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη γεωγραφική ομοιομορφία. Πρώτη κατατάσσεται η συσπείρωση της Ν.Δ. με τιμή 0,03. Ακολουθούν οι συσπειρώσεις του ΠΑΣΟΚ, του ΚΚΕ, του Συνασπισμού και τέλος του ΔΗΚΚΙ. Με αυτή τη σειρά που αναφέρθηκαν, τα κόμματα κινητοποίησαν τους ψηφοφόρους τους σε διαφορετικό βαθμό ομοιομορφίας ανά την επικράτεια. Τα δύο μεγαλύτερα κόμματα εμφανίζουν τη μέγιστη γεωγραφική ομοιομορφία, και πρώτη κατατάσσεται η Ν.Δ., που φαίνεται να ελέυχε τη μέγιστη γεωγραφική ομοιογένεια μεταπολίσεων. Σημαντική είναι η ομοιομορφία που παρατηρείται για το ΚΚΕ, ενώ ο Συνασπισμός και το ΔΗΚΚΙ παίρνουν την τέταρτη και πέμπτη θέση αντίστοιχα. Τόσο ο Συνασπισμός όσο ιδιαίτερα το ΔΗΚΚΙ εμφανίζουν διαφοροποίηση της απήχσής τους και της κινητοποίησης των ψηφοφόρων τους.

Για τις υπόλοιπες ροές, παρουσιάζει ενδιαφέρον η κατάταξη που διαμορφώνεται. Περισσότερο γεωγραφικά ομοιόμορφη εμφανίζεται η μετατόπιση των ψηφοφόρων της ΠΟΛΝ του 1996 προς τη Ν.Δ. Ακολουθεί η μετατόπιση του ΣΥΝ προς το ΠΑΣΟΚ, του ΔΗΚΚΙ προς τη Ν.Δ. και μετά του ΔΗΚΚΙ προς το ΠΑΣΟΚ. Για το τελευταίο πρέπει να πούμε ότι αν και η μέση ροή ΔΗΚΚΙ 1996 προς το ΠΑΣΟΚ 2000 είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του

ΔΗΚΚΙ προς τη Ν.Δ., ωστόσο η δεύτερη χαρακτηρίζεται από ίση και ελαφρώς μεγαλύτερη γεωγραφική ομοιομορφία από την πρώτη.

Ακολουθούν οι ροές του ΣΥΝ προς τη Ν.Δ., του ΠΑΣΟΚ προς τη Ν.Δ., της ΠΟΛΑΝ προς το ΠΑΣΟΚ και τέλος της Ν.Δ. προς το ΠΑΣΟΚ. Δηλαδή στο τέλος της κατάταξης τοποθετούνται οι μετατοπίσεις μεταξύ αντίπαλων πολιτικών παρατάξεων, όπως ίσως θα ήταν και αναμενόμενο, διότι δεν καθορίζονται από κάποιο γενικό σχήμα υποστήριξης των μετακινήσεων, όπως μια συγκεκριμένη γραμμή κόμματος. Σημαντικό στοιχείο της όλης κατάταξης είναι η σημαντική ικανότητα της Ν.Δ. να δημιουργήσει γεωγραφική ομοιομορφία μετατοπίσεων προς αυτή. Τούτο καταγράφεται τόσο με την υψηλή ομοιομορφία της συσπείρωσής της, καθώς και από τις υψηλές θέσεις ομοιομορφίας που καταγράφονται στις ροές προς αυτή από την ΠΟΛΑΝ και το ΔΗΚΚΙ.

5. ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΩΝ

Η μελέτη των μετατοπίσεων επεκτείνεται στην αναζήτηση του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκαν οι μετατοπίσεις στο σύνολό τους, και όχι κάθε μία χωριστά. Σκοπός μας είναι να εντοπιστούν ομάδες ροών που παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά εξέλιξης, όπως ταυτόχρονη αύξηση ή ταυτόχρονη μείωση των τιμών τους στις ίδιες περιφέρειες. Για να γίνει αυτό εφαρμόζουμε τη στατιστική τεχνική της ανάλυσης κυρίων συνιστωσών (principal components analysis), στις δεκατρείς ροές που εξετάζουμε. Με την τεχνική αυτή συνδυάζονται μεταβλητές που είναι υψηλά συσχετισμένες μεταξύ τους ώστε να παράγουν λιγότερες αλλά συνθετότερες μεταβλητές, που εκφράζονται ως γραμμικοί συνδυασμοί των αρχικών, αποκτούν σημασία και ερμηνεύονται με βάση τις συσχετίσεις τους με τις αρχικές μεταβλητές. Οι νέες μεταβλητές που ονομάζονται παράγοντες (factors) συνοψίζουν τις μεταβλητές που είναι συγγραμμικές, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα να προχωρήσουμε σε επιπλέον ανάλυση χωρίς να χρησιμοποιούμε τις αρχικές μεταβλητές. Από την άλλη, με βάση τις συσχετίσεις των παραγόντων με τις αρχικές μεταβλητές, μπορούμε να εντοπίσουμε τους κύριους άξονες των εκλογικών αποτελεσμάτων.⁶

6. Βλ. και Ζαφειρόπουλος (1995).

Οι μεταβλητές, στην περίπτωση μας, είναι οι δεκατρείς ροές. Μετά από την εφαρμογή της μεθόδου εξαγονται πέντε σημαντικοί παράγοντες (που εμφανίζουν ιδιοτιμές, eigenvalues, μεγαλύτερες της μονάδας) και συνολικά ερμηνεύουν το 89,6% της συνολικής διασποράς. Σχηματίζοντας τον πίνακα συσχετίσεων των πέντε παραγόντων με τις αρχικές μεταβλητές (factor loadings), είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε τη σημασία των παραγόντων⁷ (Πίνακας 4):

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Συντελεστές συσχέτισης των παραγόντων με τις ροές 1996-2000

	Μετατοπίσεις προηγούμενων ψηφοφόρων ΠΑΣΟΚ και ΠΟΛΑΝ	Μετατοπίσεις ΣΥΝ και ΔΗΚΚΙ προς δύο μεγάλα κόμματα	Μετατοπίσεις ψηφοφόρων Ν.Δ.	Μετατοπίσεις ΔΗΚΚΙ προς το συγγενή του χώρο	Συνπειρώσεις κομμάτων της Αριστεράς
ΠΝ	0,88	0,10	-0,02	0,23	0,07
ΠΠ	-0,86	0,20	-0,03	-0,32	-0,06
ΠΟΛΠ	0,81	-0,33	-0,02	0,11	-0,26
ΠΟΛΑΝ	-0,76	0,49	-0,01	0,01	0,24
ΣΝ	-0,11	0,93	0,14	-0,07	-0,20
ΔΝ	-0,16	0,85	-0,25	-0,06	0,01
ΣΠ	0,25	-0,76	-0,13	0,25	-0,46
ΝΝ	0,01	-0,03	0,99	-0,03	0,04
ΝΠ	0,03	-0,01	-0,99	0,04	-0,07
ΔΔ	-0,25	0,02	0,07	-0,93	0,07
ΔΠ	0,32	-0,52	0,08	0,75	-0,07
ΣΣ	-0,15	0,02	0,00	-0,18	0,92
ΚΚ	0,10	-0,06	0,51	0,28	0,64

Ο πρώτος παράγοντας (ερμηνεύει το 38,7% της διασποράς) συσχετίζεται υψηλά με τις ροές ΠΑΣΟΚ>Ν.Δ. (0,88), ΠΑΣΟΚ>ΠΑΣΟΚ (-0,86), ΠΟΛΑΝ>ΠΑΣΟΚ (0,81) και ΠΟΛΑΝ>Ν.Δ. (-0,76). Ο παρά-

7. Ο συντελεστής γραμμικής συσχέτισης μετρά το βαθμό συγγραμμικότητας δύο μεταβλητών, δηλαδή το κατά πόσο η μία μεταβλητή εξελίσσεται γραμμικά με την ίδια ή αντίθετη φορά με την άλλη μεταβλητή. Η μέγιστη τιμή του είναι 1 και η ελάχιστη -1. Η τιμή μηδέν δηλώνει ανυπαρξία γραμμικής συσχέτισης, οι αρνητικές τιμές εκφράζουν συσχετίσεις μεταβλητών με αντίθετη φορά, ενώ οι θετικές τιμές εκφράζουν παρόμοιας φοράς εξελίξεις των δύο μεταβλητών. Εκείνο που μετρά ο συντελεστής δεν είναι η ομοιότητα ή η ισότητα των τιμών των δύο μεταβλητών αλλά σε ποιο βαθμό υπάρχει παρόμοια ή αντίθετη γραμμική εξέλιξη τους.

γοντας αυτός λοιπόν συνοψίζει τις μετατοπίσεις των προηγούμενων ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ και της ΠΟΛΑΝ. Στις περιφέρειες όπου οι ροές ΠΑΣΟΚ>Ν.Δ. είναι χαμηλές, οι ροές ΠΑΣΟΚ>ΠΑΣΟΚ είναι υψηλές, οι ροές ΠΟΛΑΝ>ΠΑΣΟΚ χαμηλές και ΠΟΛΑΝ>Ν.Δ. υψηλές, και αντιστρόφως. Σημαντική διαπίστωση είναι ότι, όπου το ΠΑΣΟΚ επέτυχε υψηλές συσπειρώσεις, οι ψηφοφόροι της ΠΟΛΑΝ διοχετεύτηκαν σε μεγαλύτερο βαθμό προς τη Ν.Δ. και σε ελάχιστα ποσοστά προς το ΠΑΣΟΚ.

Ο δεύτερος παράγοντας (ερμηνεύει το 19,6% της συνολικής διασποράς) συσχετίζεται υψηλά με τις ροές ΣΥΝ>Ν.Δ. (0,93), ΣΥΝ>ΠΑΣΟΚ (-0,76), ΔΗΚΚΙ>Ν.Δ. (0,85) και ΔΗΚΚΙ>ΠΑΣΟΚ (-0,52). Οι μετατοπίσεις των προηγούμενων ψηφοφόρων του ΣΥΝ προς το ΠΑΣΟΚ συμβαδίζουν με μετακινήσεις ψηφοφόρων του ΔΗΚΚΙ προς το ΠΑΣΟΚ. Αντίθετα, στις περιφέρειες όπου παρατηρούνται αυτές οι μετατοπίσεις, οι αντίστοιχες μετατοπίσεις προς τη Ν.Δ. είναι μικρές, και αντιστρόφως. Ο παράγοντας λοιπόν συνοψίζει τις μετατοπίσεις του ΣΥΝ και του ΔΗΚΚΙ προς τα δύο μεγάλα κόμματα.

Ο τρίτος παράγοντας (ερμηνεύει το 12,9% της συνολικής διασποράς) συσχετίζεται υψηλά με τις ροές της Ν.Δ. προς τη Ν.Δ. (0,99) και προς το ΠΑΣΟΚ (-0,99). Εκφράζει τις μετατοπίσεις των ψηφοφόρων της Ν.Δ.

Ο τέταρτος παράγοντας (ερμηνεύει το 10,2% της συνολικής διασποράς) συσχετίζεται υψηλά με τις ροές του ΔΗΚΚΙ προς το ΔΗΚΚΙ (-0,93) και προς το ΠΑΣΟΚ (0,75). Η υποστήριξη του ΠΑΣΟΚ από προηγούμενους ψηφοφόρους του ΔΗΚΚΙ συμβαίνει σε περιφέρειες όπου παρατηρούνται χαμηλές συσπειρώσεις του ΔΗΚΚΙ, και αντίστροφα. Ο παράγοντας συνοψίζει τις ροές του ΔΗΚΚΙ προς τον συγγενή του χώρο, συνοψίζοντας τη συσπείρωση του ΔΗΚΚΙ και τη ροή προς το ΠΑΣΟΚ.

Ο πέμπτος παράγοντας (ερμηνεύει το 8,2% της συνολικής διασποράς) συνοψίζει τις συσπειρώσεις των κομμάτων της Αριστεράς. Συσχετίζεται με τη συσπείρωση του ΣΥΝ (0,92) και του ΚΚΕ (0,64).

6. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι με τα δεδομένα που έχουμε είναι δυνατή η άμεση εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τις αιτίες

που διαμόρφωσαν τις συγκεκριμένες εκλογικές μετατοπίσεις (όπως αυτές εκφράζονται με τις ροές των ψηφοφόρων). Σύμφωνα με ένα μοντέλο ανάλυσης που συχνά χρησιμοποιείται στη γεωγραφική μελέτη της εκλογικής συμπεριφοράς, επιχειρείται μια ποσοτική ανάλυση των μετατοπίσεων σε σχέση με την προηγούμενη εκλογική δύναμη των κομμάτων. Συχνά λαμβάνονται ως συμπληρωματικές ερμηνευτικές παράμετροι η γεωγραφική διάσταση, όπως αυτή «Βορρά-Νότου» (π.χ. για τη Βρετανία), οικονομικά χαρακτηριστικά των περιοχών, κλπ. (Johnston, 1985). Το μοντέλο χρησιμοποιήθηκε με επιτυχία στις βρετανικές εκλογές, δείχνοντας τη συσχέτιση των μετατοπίσεων με τα παραπάνω χαρακτηριστικά και ερμηνεύοντας την εκλογική μεταβλητότητα.

Στην ανάλυση που εμείς επιχειρούμε, συσχετίζουμε την προηγούμενη δύναμη των κομμάτων στις εκλογές του 1996 με τις μετατοπίσεις, όπως αυτές έχουν συνοψιστεί στους πέντε κύριους παράγοντες. Η επιλογή των παραγόντων, σε αντίθεση με τις αρχικές ροές, γίνεται τόσο για την ευκολότερη παρουσίαση των αποτελεσμάτων όσο και γιατί ενδιαφερόμαστε για την ερμηνεία των σχηματισμών-ομάδων ροών που φαίνεται να διαμορφώνονται. Ωστόσο, για την καλύτερη κατανόηση και ερμηνεία των συμπερασμάτων, δίνεται και ο πίνακας συσχέτισεων των ποσοστών των κομμάτων με τις αρχικές, μη ομαδοποιημένες, ροές (Πίνακας 6). Και πάλι οι μονάδες της ανάλυσης είναι οι εκλογικές περιφέρειες. Οι συντελεστές συσχέτισης μεταξύ της εκλογικής δύναμης των κομμάτων, από τη μια, και των πέντε παραγόντων, από την άλλη, συνοψίζονται στον Πίνακα 5. Η ύπαρξη υψηλών τιμών των συντελεστών συσχέτισης, είτε αυτές είναι αρνητικές είτε θετικές, δηλώνουν ότι η προηγούμενη εκλογική δύναμη κάποιου ή κάποιων κομμάτων πιθανόν να έπαιξε κάποιο ρόλο στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης μετατόπισης. Δηλαδή η απήχηση κάποιου κόμματος (σε συνδυασμό βέβαια με το προεκλογικό κλίμα) και οι δυνατότητες που αυτό διαθέτει ώστε να είναι κυβέρνηση ή αντιπολίτευση, διαμόρφωσαν συνθήκες ενίσχυσης ή αντίδρασης στους ψηφοφόρους για να κινηθούν προς κάποιες συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι με την προσπάθειά μας αυτή θέλουμε να τονίσουμε τις γενικές τάσεις που διαμορφώνονται και που μπορούν να καταγραφούν με τη βοήθεια στατιστικών δεικτών, οι οποίοι άλλοτε παρουσιάζουν υψηλές και άλλοτε χαμηλές τιμές. Δεν μπορεί να βγει το συμπέρασμα ότι οι τάσεις που περιγράφο-

νται αποτελούν γενικούς κανόνες που εφαρμόζονται συνολικά και γενικά, χωρίς εξαιρέσεις, σε κάθε εκλογική περιφέρεια, και αφορούν συνολικά την εκλογική συμπεριφορά των εκλογών του 2000.

Αναλυτικά, παρατηρώντας τον Πίνακα 5, διαπιστώνουμε ότι σε έναν μικρό βαθμό υπάρχει μια επίδραση της προηγούμενης εκλογικής δύναμης των κομμάτων στη διαμόρφωση των μετατοπίσεων των ψηφοφόρων. Ο πρώτος παράγοντας περιγράφει τις μετατοπίσεις των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ και της ΠΟΛΑΝ. Παρατηρούμε επιπλέον ότι οι συντελεστές συσχέτισής του με την εκλογική δύναμη της Ν.Δ. 1996 και της ΠΟΛΑΝ 1996 είναι θετικοί, ενώ με τα υπόλοιπα κόμματα (σοσιαλιστικά και αριστερά) είναι αρνητικοί, αν

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Συντελεστές συσχέτισης των κύριων παραγόντων με τη δύναμη των κομμάτων στις εκλογές του 1996

	Μετατοπίσεις προηγούμενων ψηφοφόρων ΠΑΣΟΚ και ΠΟΛΑΝ	Μετατοπίσεις ΣΥΝ και ΔΗΚΚΙ προς δύο μεγάλα κόμματα	Μετατοπίσεις ψηφοφόρων Ν.Δ.	Μετατοπίσεις ΔΗΚΚΙ προς το συγγενή του χώρο	Συμπεριώσεις κομμάτων της Αριστεράς
ΠΑΣΟΚ 96	0,19	0,07	-0,42	-0,03	-0,04
Ν.Δ. 96	-0,26	-0,33	0,23	0,08	-0,13
ΚΚΕ 96	0,16	0,10	0,14	0,01	0,11
ΣΥΝ 96	0,26	0,50	0,01	0,12	0,15
ΔΗΚΚΙ 96	0,17	0,19	0,16	-0,59	0,26
ΠΟΛΑΝ 96	-0,66	-0,24	0,07	0,27	-0,11

και όλοι είναι μικρού μεγέθους. Ο παράγοντας διαμορφώνεται από την επίδραση των κομμάτων της Δεξιάς, εμφανίζοντας μικρού μεγέθους αλλά θετικού προσήμου συσχετίσεις με αυτά, και από την επίδραση των σοσιαλιστικών και αριστερών κομμάτων, εμφανίζοντας μικρές αλλά αρνητικές συσχετίσεις με αυτά. Ο παράγοντας φαίνεται συσχετισμένος με την ίδια φορά, με τα κόμματα της Δεξιάς, και με την ακριβώς αντίθετη με τα υπόλοιπα κόμματα. Φαίνεται ότι η διάσταση Αριστερά-Δεξιά, επηρεάζει, σε μικρό βέβαια βαθμό, τις συγκεκριμένες μετατοπίσεις. Στις εκλογικές περιφέρειες που τα ποσοστά της Δεξιάς είναι υψηλά, σε κάποιο βαθμό και οι τιμές του παράγοντα είναι υψηλές. Δηλαδή οι μετατοπίσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Συντελεστές συσχέτισης των ροών με τη δύναμη των κομμάτων στις εκλογές του 1996

	ΠΙΠ	ΠΙΝ	ΝΠΙ	ΝΝ	ΚΚ	ΣΠ	ΣΝ	ΣΣ	ΔΠ	ΔΝ	ΔΔ	ΠΟΛΠ	ΠΟΛΝ
ΠΑΣΟΚ 96	0,10	-0,08	0,47*	-0,43*	-0,12	0,17	-0,10	-0,12	-0,09	0,06	0,05	-0,22	0,19
Ν.Δ. 96	-0,02	0,24	-0,21	0,22	-0,09	-0,29	0,42*	-0,05	-0,01	0,07	0,00	0,19	-0,13
ΚΚΕ 96	-0,02	-0,18	-0,20	0,16	0,07	-0,01	-0,18	0,12	-0,08	-0,03	0,03	-0,19	0,14
ΣΥΝ 96	0,10	-0,41*	-0,08	0,04	0,16	0,34*	-0,55*	0,20	-0,01	-0,15	0,15	-0,02	-0,03
ΔΗΚΚΙ 96	-0,11	0,02	-0,17	0,16	0,28	0,03	-0,17	0,20	0,59*	-0,31*	-0,45*	-0,10	0,13
ΠΟΛΑΝ 96	-0,29*	0,44*	-0,08	0,08	-0,02	-0,06	0,17	-0,09	-0,13	0,23	0,00	0,58*	-0,55*

* στατιστικά σημαντική σε στάθμη σημαντικότητας 0,05.

ΠΝ και ΠΟΛΠ είναι υψηλές, ενώ οι ΠΠ και ΠΟΛΝ είναι χαμηλές, και το αντίστροφο. Πιο αναλυτικά και συνδυάζοντας τους Πίνακες 4 και 5, μπορούμε να πούμε ότι οι περιφέρειες με υψηλή δύναμη της Δεξιάς στις εκλογές του 1996 χαρακτηρίζονται από μικρές μετατοπίσεις ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ προς τη Ν.Δ. και χαμηλές συσπειρώσεις του ΠΑΣΟΚ, αλλά ταυτόχρονα και από μεγαλύτερες ροές της ΠΟΛΑΝ προς το ΠΑΣΟΚ και του ΠΑΣΟΚ προς τη Ν.Δ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συντελεστής συσχέτισης με τη δύναμη του ΠΑΣΟΚ, ο οποίος είναι ένας από τους μικρότερους της στήλης του πίνακα. Η προηγούμενη θέση της περιφέρειας ως προς τη δύναμη του ΠΑΣΟΚ δε φαίνεται να επηρεάζει τις μετατοπίσεις. Στον ίδιο βαθμό μπορούμε να αποφανθούμε για τις επιδράσεις του ΚΚΕ και του ΔΗΚΚΙ. Αντίθετα φαίνεται να διαφοροποιούν την ένταση των μετατοπίσεων η σχετική θέση της εκλογικής περιφέρειας ως προς τα ποσοστά της Ν.Δ., του ΣΥΝ και ιδιαίτερα της ΠΟΛΑΝ. Ιδιαίτερα ο συντελεστής συσχέτισης της δύναμης της ΠΟΛΑΝ του 1996 με τον παράγοντα είναι ίσος με 0,66. Η σημαντική τιμή του δηλώνει ότι κυρίως στις περιφέρειες όπου η δύναμη της ΠΟΛΑΝ ήταν υψηλή, οι μετατοπίσεις των ψηφοφόρων της προς τη Ν.Δ. ήταν μικρού μεγέθους, ενώ προς το ΠΑΣΟΚ μεγάλου μεγέθους.

Ο δεύτερος παράγοντας συνοψίζει τις μετατοπίσεις ψηφοφόρων του ΣΥΝ και του ΔΗΚΚΙ προς τα μεγάλα κόμματα. Συσχετίζεται θετικά με τα ποσοστά της Ν.Δ. (1996) και της ΠΟΛΑΝ (1996), ενώ συσχετίζεται αρνητικά με τα ποσοστά των υπόλοιπων κομμάτων. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι ως ένα βαθμό η γενική εκλογική φουσιογνωμία μιας περιφέρειας, όπως εκφράζεται από τα εκλογικά αποτελέσματα του 1996, επηρεάζει τις μετατοπίσεις. Ιδιαίτερα φαίνεται να παίζουν ρόλο η προηγούμενη δύναμη της Ν.Δ. (συντελεστής συσχέτισης 0,33), και σε μεγαλύτερο βαθμό η προηγούμενη δύναμη του ΣΥΝ (-0,50). Στις περιφέρειες με προηγούμενη υψηλή δύναμη της Ν.Δ. και χαμηλή δύναμη του ΣΥΝ παρατηρούνται υψηλότερες μετατοπίσεις ψηφοφόρων του ΣΥΝ προς τη Ν.Δ. και χαμηλές προς το ΠΑΣΟΚ. Δε φαίνεται να παίζει κάποιο ρόλο η προηγούμενη δύναμη του ΠΑΣΟΚ.

Οι μετατοπίσεις ψηφοφόρων της Ν.Δ. συνοψίζονται στον τρίτο παράγοντα. Αυτός είναι συσχετισμένος αρνητικά με τη δύναμη του ΠΑΣΟΚ (-0,42) και θετικά με τα υπόλοιπα κόμματα. Οι ψηφοφόροι της Ν.Δ. δεν επηρεάζονται στις μετακινήσεις τους από τις δυνάμεις των άλλων κομμάτων. Επηρεάζονται σε μικρό βαθμό από τη σχετι-

κή δύναμη του κόμματός τους (συντελεστής συσχέτισης με τη Ν.Δ. $96 = 0,23$) και σε μεγαλύτερο βαθμό από τη σχετική δύναμη του κύριου αντίπαλου κόμματος (συντελεστής συσχέτισης με το ΠΑΣΟΚ $96 = -0,46$). Η Ν.Δ. επέτυχε υψηλότερη συσπείρωση των ψηφοφόρων της και μικρότερες απώλειες στις περιφέρειες όπου το ΠΑΣΟΚ παρουσίασε μικρότερη καταγραμμένη δύναμη στις εκλογές του 1996.

Για τον τέταρτο παράγοντα, οι μετατοπίσεις του ΔΗΚΚΙ προς τον συγγενή του χώρο φαίνεται να επηρεάζονται κύρια, και ίσως αποκλειστικά, από την προηγούμενη δύναμή του (συντελεστής συσχέτισης $0,59$). Η προηγούμενη δυναμική που διαμορφώνεται σε κάθε εκλογική περιφέρεια φαίνεται να αποτελεί καθοριστική παράμετρο για τη μετέπειτα συσπείρωσή του ή τη μετατόπιση των ψηφοφόρων του προς το ΠΑΣΟΚ. Στις περιφέρειες με υψηλότερη δύναμη του ΔΗΚΚΙ στις εκλογές του 1996, παρατηρούνται χαμηλές συσπειρώσεις του και σημαντικές απώλειες ψηφοφόρων του με κατεύθυνση προς το ΠΑΣΟΚ.

Οι συσπειρώσεις του ΚΚΕ και του ΣΥΝ, που συνοψίζονται στον πέμπτο παράγοντα, δε φαίνεται να εξαρτώνται από την προηγούμενη δύναμη κάποιου κόμματος. Δε δίνεται η δυνατότητα να ανιχνευτεί κάποια σχέση επίδρασης με αυτό το μοντέλο.

Είμαστε τώρα σε θέση να συνοψίσουμε τα συμπεράσματα της ανάλυσης που προηγήθηκε. Χρησιμοποιούμε βοηθητικά τον πίνακα συσχετίσεων των ποσοστών των κομμάτων με τις ροές των ψηφοφόρων, καταγεγραμμένα στις 56 εκλογικές περιφέρειες (Πίνακας 6), από τον οποίο σχολιάζουμε τους συντελεστές που εμφανίζουν τις υψηλότερες τιμές και είναι στατιστικά σημαντικοί.

Η συσπείρωση της Ν.Δ. και οι μετατοπίσεις της προς το ΠΑΣΟΚ εξαρτώνται από την προηγούμενη δύναμη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1996. Η καταγεγραμμένη ισχύς του αντίπαλου χώρου σε συνδυασμό με το προεκλογικό κλίμα, διαμορφώνουν χαμηλές συσπειρώσεις της Ν.Δ. (συντελεστής συσχέτισης $-0,43$) και υψηλές απώλειες προς το ΠΑΣΟΚ (συντελεστής συσχέτισης $0,47$), σε εκείνες τις περιφέρειες όπου το ΠΑΣΟΚ εμφανίστηκε στο παρελθόν δυνατότερο. Η συσπείρωση του ΠΑΣΟΚ και οι μετατοπίσεις των παλαιών ψηφοφόρων του προς τη Ν.Δ. δεν επηρεάζονται από την προηγούμενη δύναμη κάποιου από τα δύο κόμματα.

Οι συσπειρώσεις των δύο κομμάτων της Αριστεράς δε φαίνεται να επηρεάζονται από τη δυναμική που διαμορφώνεται από την προηγούμενη δύναμη των κομμάτων, τουλάχιστον με τον τρόπο

που την εξετάζουμε εδώ. Οι φυγόκεντρες τάσεις του ΣΥΝ ερμηνεύονται κύρια από την προηγούμενη δύναμή του. Εκεί όπου κατέγραψε μια ισχυρή παρουσία στις εκλογές του 1996, στις ίδιες περιφέρειες διαμόρφωσε τάσεις απώλειας ψηφοφόρων προς το ΠΑΣΟΚ (0,34) και ταυτόχρονα συγκράτησε τις μετατοπίσεις προς τη Ν.Δ. (-0,55), αλλά και αντίστροφα. Για τις μετατοπίσεις του ΣΥΝ προς τη Ν.Δ. φαίνεται πως έπαιξε ρόλο και η προηγούμενη παρουσία της Ν.Δ. Όταν η δύναμή της ήταν ισχυρή, οι μετατοπίσεις του ΣΥΝ προς αυτήν εμφανίστηκαν υψηλότερες.

Η συσπειρώση του ΔΗΚΚΙ, σύμφωνα με την ανάλυσή μας, φαίνεται να επηρεάζεται αποκλειστικά από την προηγούμενη δύναμή του. Εκεί όπου το ΔΗΚΚΙ υπήρξε δυνατό στις εκλογές του 1996, εκεί κράτησε τους λιγότερους ψηφοφόρους του συσπειρωμένους (-0,45). Εξίσου σημαντική είναι η επίδραση της προηγούμενης δύναμης του ΔΗΚΚΙ στη διαμόρφωση των τάσεων απομάκρυνσης ψηφοφόρων του προς τα δύο μεγάλα κόμματα. Ισχυρό ΔΗΚΚΙ στις εκλογές 1996 σημαίνει υψηλές τάσεις μετατόπισης ψηφοφόρων προς το ΠΑΣΟΚ (0,59) και μικρές προς τη Ν.Δ. (-0,31). Συνολικά λοιπόν, θα λέγαμε ότι όσο ισχυρότερο ήταν το ΔΗΚΚΙ στο παρελθόν τόσο δεν κράτησε τον αρχικό όγκο ψηφοφόρων του, διοχετεύοντάς τους κύρια προς το ΠΑΣΟΚ. Στις περιφέρειες που το ΔΗΚΚΙ κατέγραφε χαμηλή προηγούμενη δύναμη, εκεί διατήρησε μεγαλύτερο μέρος των ψηφοφόρων του αλλά έχασε και μέρος τους προς τη Ν.Δ.

Αντίστοιχα συμπεράσματα βγαίνουν για τις μετατοπίσεις των ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ. Δηλαδή οι μετατοπίσεις των ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ επηρεάζονται κύρια από την προηγούμενη δύναμη του κόμματος. Όπου το κόμμα κατέγραφε υψηλότερα ποσοστά στις εκλογές του 1996, εκεί διοχέτευσε σε μεγαλύτερες ροές τους ψηφοφόρους του προς το ΠΑΣΟΚ (0,58) και σε μικρές ροές προς τη Ν.Δ. (-0,55), αλλά και αντιστρόφως. Δεν μπορούμε να αποφανθούμε για το κατά πόσο οι μετατοπίσεις αυτές σημειώθηκαν κάτω από μια δυναμική ισορροπιών ή αντιπαλότητας προς τη Ν.Δ. ή το ΠΑΣΟΚ. Είναι πάντως πολύ ενδιαφέρουσα η κατά κάποιον τρόπο παράδοξη στρατηγική επιλογών των ψηφοφόρων της ΠΟΛΑΝ.

Συνολικά, θα λέγαμε ότι το ΠΑΣΟΚ ενισχύθηκε στις εκλογές του 2000 προσπορίζοντας ψήφους από τη Ν.Δ., εκεί που αυτό ήταν ισχυρό, από τον ΣΥΝ, εκεί που ο ΣΥΝ είχε υψηλές δυνάμεις στις εκλογές του 1996, από το ΔΗΚΚΙ επίσης, εκεί που αυτό είχε καταγεγραμμένες υψηλές δυνάμεις και από την ΠΟΛΑΝ, εκεί που αυτή ή-

ταν ισχυρή. Κατάφερε δηλαδή να εκμεταλλευτεί τόσο τη δική του ισχύ και δύναμη όσο και των μικρότερων κομμάτων προκαλώντας σημαντικές εισροές που του προσκόμισαν 7% του εκλογικού σώματος (όπως είδαμε στο πρώτο τμήμα του άρθρου). Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί και στην επιστροφή παλαιότερων ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ που, ενώ σε προηγούμενες εκλογές είχαν μετακινηθεί στα μικρότερα κόμματα, τώρα επιστρέφουν για να το ενισχύσουν. Ή ακόμη η επιτυχία του ΠΑΣΟΚ μπορεί να είναι μεγαλύτερη στις περιφέρειες που τα μικρότερα κόμματα είχαν επιδείξει μεγαλύτερη πολυσυλλεκτικότητα, συγκεντρώνοντας δύναμη πέρα από τον σκληρό τους πυρήνα, και τώρα η δύναμη αυτή μετατοπίζεται κατά πάσα πιθανότητα στον συγγενή χώρο. Η Ν.Δ., αντίθετα, τα πήγε καλύτερα στις περιοχές όπου όλα τα κόμματα είχαν μικρότερες δυνάμεις. Κατάφερε να προσελκύσει ικανό αριθμό ψηφοφόρων σε μεγαλύτερα ποσοστά από τις περιφέρειες που τα μικρά κόμματα (ΣΥΝ, ΔΗΚΚΙ και ΠΟΛΑΝ) αλλά και το ΠΑΣΟΚ, ήταν λιγότερο ισχυρά. Αυτός ο αριθμός ψηφοφόρων ήταν ικανός να δημιουργήσει μια εισροή 7 ποσοστιαίων μονάδων, ισοδύναμη με αυτή προς το ΠΑΣΟΚ.

7. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα κύρια χαρακτηριστικά των εκλογών του 2000 είναι η ύπαρξη αριθμητικής ισοδυναμίας των δύο μεγαλύτερων κομμάτων, η οποία δημιουργείται διαμέσου της επιστροφής των ψηφοφόρων στα μεγάλα κόμματα, και της εντονότατης κινητικότητας των ψηφοφόρων των μικρών κομμάτων. Η επιστροφή στον δικομματισμό συντελείται με τρόπους που ποικίλλουν ανάμεσα στα δύο κόμματα, αλλά ποικίλλουν ακόμη περισσότερο γεωγραφικά, ανάμεσα στις εκλογικές περιφέρειες.

Η Νέα Δημοκρατία κατορθώνει πανελλήνια να συσπειρώσει σε ποσοστό 95% τους προηγούμενους ψηφοφόρους της. Η γεωγραφική κατανομή των συσπειρώσεων παρουσιάζει τη μικρότερη μεταβλητότητα από όλες τις ροές. Η Ν.Δ. κατάφερε όχι μόνον να διατηρήσει μεγάλο μέρος των ψηφοφόρων της, αλλά να τους διατηρήσει με τον πλέον ομοιόμορφο τρόπο, πιθανόν ως αποτέλεσμα μιας πανελλήνιας επιτυχημένης προεκλογικής καμπάνιας. Με τη συσπείρωση που επιτυγχάνει η Ν.Δ., καταφέρνει να συγκεντρώσει το

36% του συνόλου των ψήφων και υπολείπεται κατά μία μονάδα από το 37% που καταφέρνει να συγκεντρώσει το ΠΑΣΟΚ, ως αποτέλεσμα της συσπείρωσης των ψηφοφόρων τού 1996. Το ποσοστό του 7% που υπολείπεται για να σχηματίσει η Ν.Δ. το τελικό της αποτέλεσμα 42,74%, είναι αποτέλεσμα εισροών από όλα τα υπόλοιπα κόμματα, και μάλιστα εισροών με διαφορετικές εντάσεις από περιφέρεια σε περιφέρεια.

Η Ν.Δ. παρουσιάζει διαρροές ψηφοφόρων προς το ΠΑΣΟΚ της τάξης του 5%, αλλά ταυτοχρόνως δέχεται από το ΠΑΣΟΚ το 7% της προηγούμενης δύναμης του, ποσοστά που ισοδυναμούν με 1,73% και 2,93% του συνόλου των ψήφων αντίστοιχα. Η Ν.Δ. συγκεντρώνει σημαντικές εισροές από προηγούμενους ψηφοφόρους του ΚΚΕ (5,41% του εκλογικού ποσοστού του ΚΚΕ 1996), του ΣΥΝ (8,87% του ΣΥΝ 1996), του ΔΗΚΚΙ (17,2% του ΔΗΚΚΙ 1996) και της ΠΟΛΑΝ (51,99% της ΠΟΛΑΝ 1996). Παρουσιάζει δηλαδή μια πολυσυλλεκτική ικανότητα που δεν εξαντλείται στην προσέλκυση ψηφοφόρων από συγγενείς χώρους, αλλά επεκτείνεται και στα κόμματα της Αριστεράς.

Σημαντικό μέρος του ΣΥΝ και του ΔΗΚΚΙ διοχετεύονται προς τη Ν.Δ. Οι εισροές από το ΔΗΚΚΙ παρουσιάζουν μεγάλη διακύμανση. Σε σχέση με την ΠΟΛΑΝ, μπορεί η συνολική εισροή προς τη Ν.Δ. να αγγίζει το 52% της δύναμης της ΠΟΛΑΝ 1996, αλλά η μετατόπιση αυτή δε χαρακτηρίζεται ούτε από γεωγραφική ομοιομορφία ούτε και περιγράφεται από κάποια συγκεκριμένη στρατηγική επιλογών και μετατοπίσεων της ΠΟΛΑΝ. Σε γενικές γραμμές, η Ν.Δ. επέτυχε τη μεγαλύτερη προσέλκυση ψηφοφόρων οι οποίοι στις εκλογές τού 1996 ψήφισαν μικρότερα κόμματα, στις περιφέρειες όπου τα κόμματα αυτά είχαν χαμηλότερες δυνάμεις.

Το ΠΑΣΟΚ συσπείρωσε τους προηγούμενους ψηφοφόρους του σε ποσοστό 90% περίπου. Με αυτόν το βαθμό συσπείρωσης κατάφερε να διατηρήσει σημαντικό μέρος της δύναμης που κατέγραψε στις εκλογές τού 1996, και να εξασφαλίσει το ποσοστό 37%. Στη συνέχεια, με την πρόσθεση των εισροών από προηγούμενους ψηφοφόρους άλλων κομμάτων, κατόρθωσε να ενσωματώσει στη δυναμική του ένα επιπλέον ποσοστό της τάξης του 7%, που εξασφάλισε την πρώτη θέση με συνολική καταγεγραμμένη δύναμη 43,8%. Το επιπλέον αυτό ποσοστό ψηφοφόρων προήλθε από όλα τα κόμματα, σε διαφορετικό βαθμό για το καθένα. Ενώ μόνο το 4,53% των προηγούμενων ψηφοφόρων της Ν.Δ. και το 8,14% των ψηφοφόρων

του ΚΚΕ μετακινήθηκαν προς το ΠΑΣΟΚ, για τα υπόλοιπα τρία κόμματα –ΣΥΝ, ΔΗΚΚΙ και ΠΟΛΑΝ– διατηρήθηκε ο ίδιος βαθμός ενίσχυσης του ΠΑΣΟΚ. Τα τρία αυτά κόμματα διοχέτευσαν το ένα τρίτο της δύναμής τους των εκλογών του 1996 στο ΠΑΣΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ σημείωσε επιτυχία στην κινητοποίηση σημαντικού μέρους των ψηφοφόρων των μικρών κομμάτων και διαφοροποιείται, στο βαθμό αυτής της κινητοποίησης, από τη Ν.Δ. (βλ. Πίνακα 1).

Οι εισροές προς το ΠΑΣΟΚ από τα μικρά κόμματα είναι μεγαλύτερες στις εκλογικές περιφέρειες που η δύναμη αυτών των κομμάτων ήταν υψηλή κατά τις εκλογές 1996. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για το ΔΗΚΚΙ και την ΠΟΛΑΝ, και σε μικρότερο βαθμό για τον ΣΥΝ. Οι μετατοπίσεις προηγούμενων ψηφοφόρων αυτών των κομμάτων προς το ΠΑΣΟΚ δεν παρουσιάζουν γεωγραφική ομοιομορφία, αντίθετα διαφοροποιούνται σημαντικά ανά εκλογική περιφέρεια. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι αυτές του ΔΗΚΚΙ και της ΠΟΛΑΝ. Το ΔΗΚΚΙ αναδεικνύεται σε τροφοδότη ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ κύρια στα αστικά κέντρα της χώρας, όπου οι καταγεγραμμένες ροές προς το ΠΑΣΟΚ είναι γενικά άνω του 40%. Συμπληρωματικά αναφέρουμε ότι το ΔΗΚΚΙ διατήρησε υψηλά ποσοστά συσπείρωσης στις περιφέρειες όπου είχε στις εκλογές του 1996 τη μικρότερη καταγεγραμμένη δύναμη, ενώ τροφοδότησε εντονότερα το ΠΑΣΟΚ στις περιφέρειες που ήταν δυνατότερο κατά τις εκλογές του 1996.

Η ΠΟΛΑΝ, η οποία όπως είδαμε ενίσχυσε με σημαντικά ποσοστά ψηφοφόρων της τη Ν.Δ., αποτελεί και σημαντικό τροφοδότη του ΠΑΣΟΚ. Το ένα τρίτο της δύναμης της ΠΟΛΑΝ 1996 που μετατοπίζεται στο ΠΑΣΟΚ παρουσιάζει σημαντική κύμανση ανά εκλογική περιφέρεια, καταγράφοντας μικρές τιμές, μέχρι και τιμές άνω του 40%.

Όλα τα παραπάνω τεκμηριώνουν τη μεγάλη σημασία και τον πρωτεύοντα ρόλο των γεωγραφικών διαφοροποιήσεων και, κατά συνέπεια, της ανάγκης γεωγραφικής ανάλυσης των εκλογικών μετατοπίσεων. Η ανάλυσή τους γίνεται με ακρίβεια και λεπτομέρεια με τη χρήση των ροών ψηφοφόρων, παραμέτρων που, πέρα από την αρχική τους ανάγνωση, ελάχιστα έχουν μελετηθεί για τις ελληνικές εκλογές. Στο άρθρο αυτό επιχειρήσαμε να αναλύσουμε σε βάθος τις εκλογικές μετατοπίσεις με αναφορά στις ροές ψηφοφόρων και κάνοντας χρήση μιας ισχυρής και διαδεδομένης στη διεθνή σχετική βιβλιογραφία μεθόδου. Γνώμη μας είναι ότι η μέθοδος

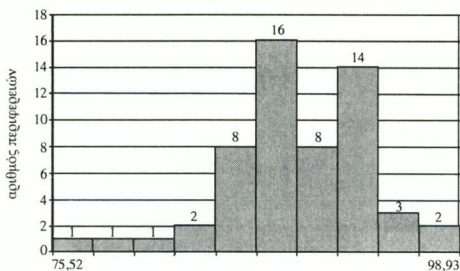
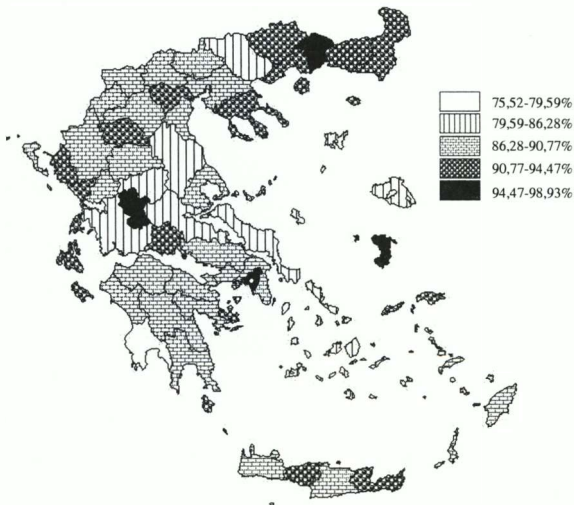
μέγιστης πιθανοφάνειας που εφαρμόστηκε για την εκτίμηση των ροών και η σχετική μεθοδολογία ανάλυσης που την ακολουθεί, μπορούν να εφαρμοστούν με επιτυχία στην ελληνική εκλογική πραγματικότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. (1995), *Ποσοτικές μέθοδοι στην ανάλυση της εκλογικής συμπεριφοράς*, διδακτορική διατριβή, Επετηρίδα ΑΠΘ.
- ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. - ΧΑΤΖΗΠΑΝΤΕΛΗΣ, Θ. (1999), «Εκλογική Μεταβλητότητα την περίοδο 1985-1996», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 13, σ. 5-29.
- BERG, S. (1988), «Spatial Influence on Voter Transitions in Swedish Elections: An Application of Johnston's Maximum Entropy Method», *Electoral Studies*, τόμ. 7, τχ. 3, σ. 233-250.
- GUDGIN, G.- TAYLOR, P.J. (1979), *Seats, Votes and the Spatial Organisation of Elections*, Pion, Λονδίνο.
- JOHNSTON, R.J. - HAY, A.M. (1983), «Voter Transition Probability Estimates: An Entropy Maximizing Approach», *European Journal of Political Research*, τχ. 11, σ. 93-98.
- JOHNSTON, R.J. - PATTIE, C.J. (1991), «Evaluating the Use of Entropy - Maximizing Procedures in the Study of Voting Patterns: 1. Sampling and Measurement Error in the Flow-of-the-Vote Matrix and the Robustness of Estimates», *Environment and Planning A*, τχ. 23, σ. 411-420.
- JOHNSTON, R.J. (1985), «The Geography of English Politics», Croom Helm, Λονδίνο.
- MARANTZIDIS, N. - ZAFIROPOULOS, C. (υπό δημοσίευση), «Les élections du 9 avril 2000: changement et continuité dans le système des partis grecs», *Mesoghios/Méditerranée*, 2000.

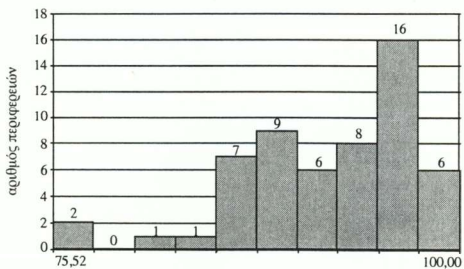
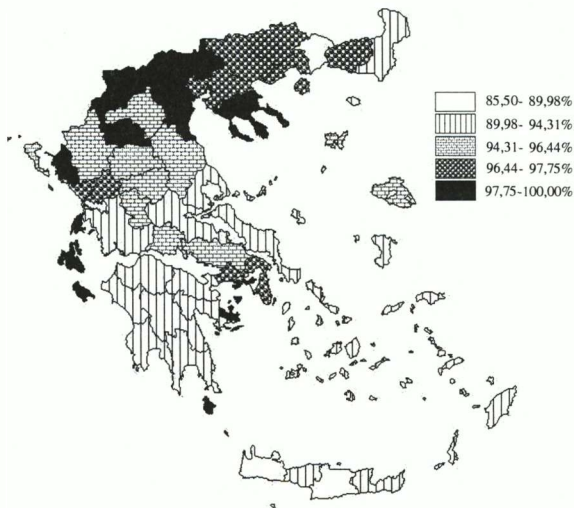
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΡΟΩΝ 1996-2000

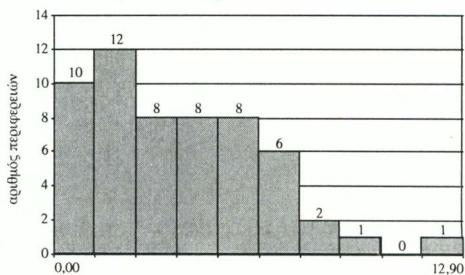
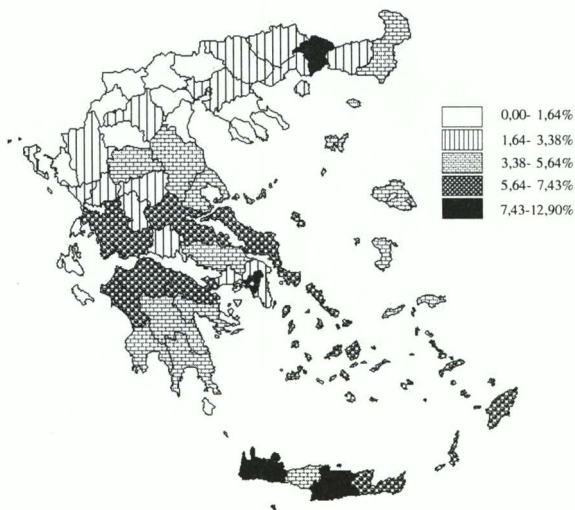
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Γεωγραφική κατανομή των ροών ΠΑΣΟΚ>ΠΑΣΟΚ

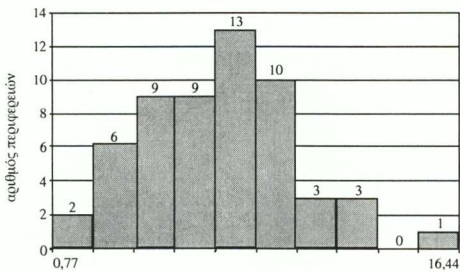
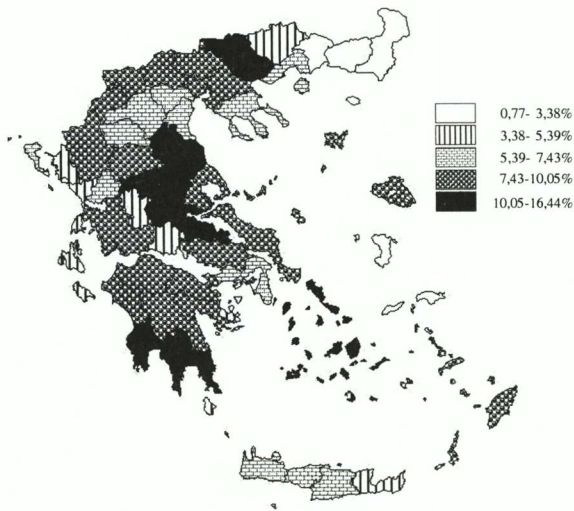
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Γεωγραφική κατανομή των ροών Ν.Α.->Ν.Α.

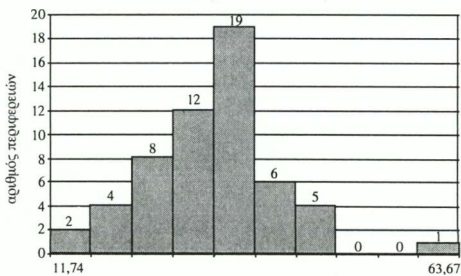
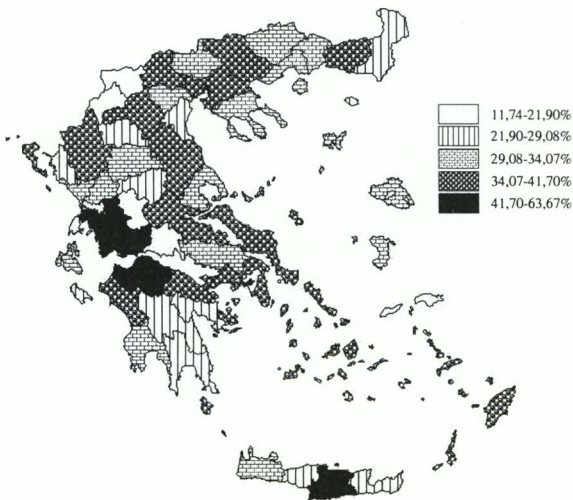
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Γεωγραφική κατανομή των ροών Ν.Δ.->ΠΑΣΟΚ

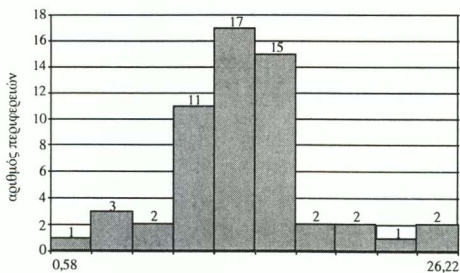
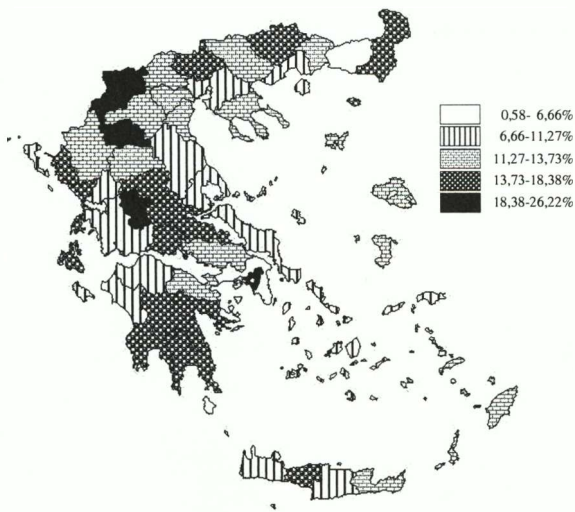
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Γεωγραφική κατανομή των ροών ΠΑΣΟΚ>Ν.Δ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5

Γεωγραφική κατανομή των ροών ΣΥΝ + ΔΗΚΚΙ > ΠΑΣΟΚ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6

Γεωγραφική κατανομή των ροών ΣΥΝ + ΔΗΚΚΙ > Ν.Δ.